

TEMANUMMER

Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

INDHOLD

2	Redaktionelt forord <i>Jakob Linnet Schmidt & Jeppe Teglskov Jacobsen</i>	29	Forsvarsteknologisk innovation: Triple helix-samarbejdet skal virke i praksis <i>Jeppe Teglskov Jacobsen & Trine Rosengren Pejstrup</i>
6	Fra gnier til spendabel: Udviklingen i Danmarks syn på forsvarsudgifter 2014- 2025 <i>Jakob Linnet Schmidt & Mikkel Runge Olesen</i>	36	Ukraines dronekrig: Implikationer for Danmark <i>Andreas Immanuel Graae & Daniel Møller Ølgaard</i>
13	Arktisk oprustning i Trumps og stormagts- konkurrencens skygge <i>Jon Rahbek-Clemmensen</i>	43	Efterretning, hybride trusler og tillid <i>Kira Vrist Rønn, Melanie Sofia Hartvigsen & Hedvig Ördén</i>
21	Norden i ny sikkerhedspolitisk virkelig- hed: Fra fælles vision til fælles forsvar <i>Amelie Theussen</i>	49	Den store oprustning og de nye traumer: Fra PTSD til C-PTSD og moralske skader <i>Lars Williams</i>

Redaktionelt forord

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine i februar 2022 markerer et afgørende forsvars- og sikkerhedspolitisk vendepunkt for Europa. Forsvarspolitik hører nu til blandt de absolut vigtigste områder. Fra i en årrække at have været et relativt marginalt politisk emne i den offentlige debat er forsvaret nu et helt centralt emne. Det er en tendens, der de senere år har gjort sig gældende, men som især i 2025 er slået igennem (Klinge 2025). Endda i en sådan grad, at en meningsmåling i oktober viste, af 15 procent af de adspurgte danskere mente, at forsvar var det allervigtigste emne. Hermed overgik det ikke blot traditionelle højdespringere som sundhed, klima, økonomi og indvandring, men var simpelthen det emne, som flest danskere mente, politikerne skulle prioritere højest (Carlsen 2025).

Bevægelsen kan til dels tilskrives de mange og historisk dyre aftaler og investeringspakker, der har til formål at genoprette og styrke Forsvarets evne til igen at kunne afskrække og i givet fald udkæmpe en krig i nærområdet, som regeringen støttet af end dog meget brede flertal i Folketinget har vedtaget siden invasionens begyndelse. Men nok så vigtig er samtidig følelsen af alvor og nødvendighed. En følelse, der er blevet yderligere bestyrket efter genvalget i november 2024 af Donald Trump som præsident i USA som følge af hans manglende vilje til at udstede håndfaste forsikringer omkring NATO-alliansens fremtid og det amerikanske engagement i Europa. Måske bevidner vi ligefrem begyndelsen på enden for det transatlantiske interesse- og værdifællesskab? Hvorom alting er, er den danske oprustning, på den ene side, et resultat af ønsket om at fastholde USA engageret i Europa. På den anden side erkendelsen af, at europæerne på sigt skal kunne afskrække Rusland uafhængigt af USA, hvilket samtidig spiller sammen med visionen om europæisk strategisk autonomi, som blandt andet Europa-Kommissionen stræber efter.

Uanset bevæggrundene er der bred politisk enighed om, at Danmark skal have et mere slagkraftigt forsvar – og gerne så hurtigt så muligt. Samlet set er der afsat ca. 360 mia. kr. Den politiske konsensus om at hæve forsvarsudgifterne betragteligt er samtidig funderet i stor tilslutning i befolkningen. Eksempelvis viste en meningsmåling i sommeren 2025, at 70 procent af de adspurgte danskere generelt bakkede op om at øge forsvarsbudgettet, mens ambitionen om at anvende fem procent af bruttonationalproduktet (BNP) på forsvar og sikkerhed, der samtidig blev vedtaget som ny målsætning i NATO, nød støtte fra 57 procent (Nissen & Schacke-Barfoed 2025). Foruden følelsen af sikkerhedspolitisk nødvendighed kan den brede politiske og befolkningsmæssige

**JAKOB LINNET
SCHMIDT**

Dansk Institut for
Internationale Studier og
Københavns Universitet
jals@diis.dk

**JEPPE TEGLSKOV
JACOBSEN**

Nationalt
Forsvarsteknologisk
Center
jeppetj@nfc.dk

tilslutning formentlig også tilskrives, hvad økonomer har betegnet som en ”helt unik situation” med ”exceptionelt gode” finanser (Simonsen 2025). Det tilsyneladende nærmest ubegrænsede såkaldte økonomiske råderum har således bevirket, at de oplevede konsekvenser ved den kraftige oprustning og omfattende støtte til Ukraine indtil videre har været begrænsede. Det er dog oplagt, at dette ikke kan vare ved, og at det på sigt kan blive nødvendigt med ømtålig prioritering mellem våben, velfærd og grøn omstilling samt en genaktivering af den traditionelle diskussion om finansiering (Svendsen 2025).

Samtidig foregår den kraftige og hurtige genopbygning af Forsvaret, der tåler sammenligning med de tidlige NATO-år, blandt andet i et geopolitisk landskab under fundamental forandring, hvor ikke bare EU's og NATO's roller er til debat, men hvor også sammenholdet inden for Rigsfællesskabet er på spil, og hvor nordisk samarbejdet har fået grundlæggende nye muligheder med Finlands og Sveriges NATO-medlemskab. Foruden indkøb af militært isenkram handler tilvejebringelsen af et slagkraftigt forsvar også om vedligeholdelse af nedslidte bygninger, om HR-initiativer, der kan rekruttere og fastholde de rette medarbejdere, om organisatoriske tilpasninger og samarbejder, der sikrer, at ny teknologi udvikles og implementeres ordentligt, og at relevante erfaringer fra Ukraine hjemtages.

Dette temanummer samler 12 af Danmarks førende forskere inden for en række forskellige fagområder og forsvarspolitiske subdiscipliner, som fordelt på 7 artikler belyser nogle af de væsentligste temaer, tendenser, vilkår, udfordringer og muligheder, der aktuelt gør sig gældende på forsvarsområdet. Som allerede nævnt er der udbredt politisk vilje til at hæve forsvarsbudgettet betydeligt. Denne vilje er imidlertid af nyere dato. *Jakob Linnet Schmidt* og *Mikkel Runge Olesen* afdækker i deres artikel, at skiftende danske regeringer fra 2014 og frem kun nødtvunget, og med blik på andre allierede, bevægede dansk forsvarspolitik i retning af NATO's daværende målsætning om at anvende to procent af BNP på forsvar. De iagttager to markante skift i synet på forsvarsudgifter. Et der indtraf med den russiske fuldskalainvasion af Ukraine i 2022, og et i 2025 i relation til usikkerheden om den transatlantiske alliance, som Donald Trumps tilbagekomst som præsident i USA skabte. Genvalget af Trump har også haft indvirkning på Kongeriget Danmark. Trumps bemærkelsesværdige ønske i 2019 om at erhverve sig Grønland blev i 2025 genfremsat og forstærket med udtalelser, hvori han ikke ville afvise muligheden for at anvende økonomiske og militære midler i bestræbelserne på at tilegne sig øen. *Jon Rahbek-Clemmensen* argumenterer i sin artikel for, at de nye forsvarsinvesteringer i Arktis og Nordatlanten sigter mod at bibeholde en balance mellem tre traditionelle strategiske interesser i form af forholdet til USA og andre allierede, sammenhængskraften i Rigsfællesskabet og ønsket om lavspænding i regionen, men at de er udfordret af Trumps ønsker og tiltagende stormagtskonkurrence. Også i Norden er der sket markante sikkerhedspolitiske forandringer, idet Finland og Sverige som følge af invasionen af Ukraine har opgivet alliancefrihed og meldt sig ind i NATO. Som *Amelie Theussen* påpeger i sin artikel, betyder dette skifte trods tilbageværende udfordringer,

at perspektiverne for nordisk forsvarssamarbejde er historisk gode. Samtidig er stærkt regionalt samarbejde i regi af NATO og EU afgørende i en situation, hvor den amerikanske præsident skaber usikkerhed.

I den skærpede sikkerhedspolitiske situation i Europa er EU rykket fra periferi til centrum ved at omsætte økonomisk og teknologisk styrke til militær kapacitet. En ny europæisk forsvarøkonomi er ved at blive etableret. Et centralt element heri er forsvarsteknologisk innovation, hvilket er emnet i den artikel, som *Jeppe Teglskov Jacobsen* og *Trine Rosengren Pejstrup* har skrevet. De diskuterer udfordringer, muligheder og risici ved det såkaldte triple helix-samarbejde mellem forsvar, forskning og forretning, som skal overkommes, for at forsvarsteknologisk innovation kan blive en succes. En succesfuld forsvarsteknologisk innovation var netop udgangspunktet for en opsigtsvækkende operation i sommeren 2025, hvor Ukraine ramte mere end 40 bombe-, overvågnings- og transportfly på luftbaser dybt inde i Rusland. Det centrale element i operationen var små, billige droner, der er i færd med at forandre, hvordan der føres krig. *Andreas Immanuel Graae* og *Daniel Møller Ølgaard* peger i deres artikel på, at erfaringerne fra dronekrigen i Ukraine ikke kun er anskaffelse af droner, men at der også er behov for en kulturel transformation samt stillingtagen til, om Danmark i tillæg til menneskestyrede droner også skal erhverve sig autonome droner.

Dronernes indtog blev også synlig i en dansk kontekst i efteråret 2025 i form af en række droneobservationer ved danske lufthavne og kaserner. Selvom bagmændene indtil videre er uidentificerede, spillede det ind i vurderinger fra Forsvarets Efterretningstjeneste, som længe har talt om tiltagende risiko for hybride trusler. Og særligt i en skærpet sikkerhedspolitisk situation spiller efterretningstjenester og deres vurderinger en central rolle. I den forbindelse er tillid til deres vurderinger afgørende for demokratisk legitimitet. *Kira Vrist Rønn*, *Melanie Sofia Hartvigsen* og *Hedvig Ördén* peger i deres artikel på, at øget offentlig indsigt og debat er vigtig for at skabe den nødvendige begrundet tillid til efterretningstjenester.

Et afgørende element i Forsvarets vækst, ikke mindst i en situation med rekordhøj beskæftigelse, er rekruttering og fastholdelse. Også på dette område er der de seneste år sket en udvikling. Dels er det politisk besluttet at indføre en forlænget og fuld ligestillet værnepligt for både mænd og kvinder, dels en række HR-initiativer, der skal styrke rekruttering og fastholdelse. Et centralt element i Forsvarets HR-strategi er veteranpolitikken, og her vedtog regeringen med en bred forligskreds i 2024 en ny aftale om udviklingen af veteranindsatsen. Den nye veteranpolitik kommer samtidig med, at der internationalt er kommet nye forståelser af traumer til. *Lars Williams* behandler i temanummerets sidste artikel de nye traumbegreber som moralske skader og kompleks PTSD, der vil blive indført med den nye veteranpolitik. Det kommer til at kræve et stort arbejde at udvikle og omsætte ny viden til konkrete behandlings- og forebyggelsesstrategier.

God læselyst!

Referencer

- Carlsen, Emilie Utzon (2025). Et politisk emne topper for første gang i ny måling. *DR*, 9. oktober. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/et-politisk-emne-topper-foerste-gang-i-ny-maaling>.
- Klinge, Tobias Leth (2025). Et nyt emne er strøget op i toppen blandt vælgerne. *DR*, 31. januar. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/et-nyt-emne-er-stroezet-op-i-toppen-blandt-vaelgerne>.
- Nissen, Christine & Iben Tybjerg Schacke-Barfoed (2025). Trump får europæerne til at rykke sammen. Tænkertanken EUROPA, 23. juni. <https://thinkeuropa.dk/node/4207/pdf-export>.
- Simonsen, Tobias Bonde (2025). Danmark i "unik position" til at finde penge til forsvaret, men andre lande står i problemer til halsen. *TV2*, 20. februar. <https://nyheder.tv2.dk/politik/2025-02-19-mens-danmark-oeser-med-penge-i-krigskassen-er-posen-tom-blandt-vigtige-allierede>.
- Svendsen, Anders Byskov (2025). Oprustning kommer med 'afsn' andre steder, men både partier og vælgerne bakker op. *DR*, 4. juni. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/oprustning-kommer-med-afsn-andre-steder-men-baade-partier-og-vaelgerne-bakker-op>.

Fra gnier til spendabel: Udviklingen i Danmarks syn på forsvarsudgifter 2014-2025

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

I artiklen argumenteres der for, at to forhold har ændret forudsætningerne for, og prioriteterne i, dansk sikkerheds- og forsvarspolitik. Først Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine i 2022, som resulterede i et grundlæggende opgør med det traditionelle syn på forsvarsudgifterne, der nu kom i overensstemmelse med NATO's målsætninger. Dernæst Donald Trumps genvalg i 2024 og åbenbaringen af det transatlantiske interesse- og værdifællesskabs skrøbelighed og usikkerheden om den amerikanske sikkerhedsgarant, der fulgte, da konturerne af Trumps udenrigs- og sikkerhedspolitiske linje for sin anden periode tonede frem. Større bidrag til europæisk sikkerhed var nu ikke længere (kun) for at fastholde USA engageret i Europa, men skridt i retning af at gøre Europas sikkerhed uafhængig af USA og dermed bedre forberedt på den dag, hvor den transatlantiske alliance måtte bryde endeligt sammen.

”Ti år fra nu er for sent. For at være helt ærlig og direkte. Jeg har foreslået senest i 2030”, lød det fra statsminister Mette Frederiksen på NATO-topmødet i Haag i juni 2025 i relation til målsætningen om fremover at bruge fem procent af BNP på forsvar og sikkerhed, som alliancens medlemslande netop var nået til enighed om (Thomsen 2025).

Udtalelsen illustrerer et markant skifte i synet på forsvarsudgifter. Traditionelt har Danmark haft det svært med, hvad der blev anset for (for) høje udgifter til forsvar, og hvor der historisk ikke har været politisk flertal for at allokere så meget som ønsket af NATO og USA. Summen af de danske forsvarspolitiske prioriteter gav derfor historisk indtryk af en allieret, der ønskede at opnå den amerikanske sikkerhedsgaranti til den lavest mulige pris (Ringsmose & Brøndum 2018; Jakobsen 2021).

**JAKOB LINNET
SCHMIDT**

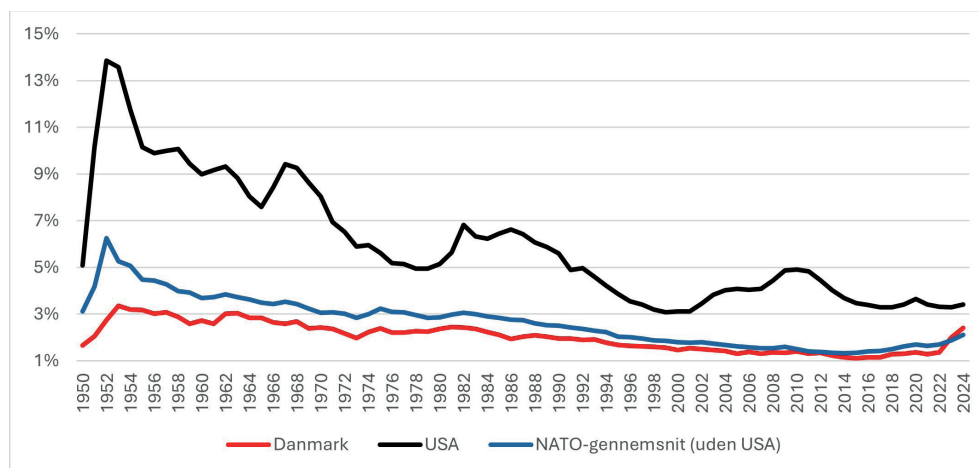
Dansk Institut for
Internationale Studier og
Københavns Universitet
jals@diis.dk

**MIKKEL RUNGE
OLESEN**

Dansk Institut for
Internationale Studier
mro@diis.dk

Figur 1. Forsvarsudgifter 1950-2024

Kilde: SIPRI (2025).

Note: Island, der ikke har et forsvarsbudget, indgår ikke i NATO-gennemsnittet.

Som figur 1 viser, har Danmarks forsvarsudgifter fulgt de generelle tendenser blandt NATO-landene (fraregnet USA), men indtil for ganske nylig på et lavere niveau. Hvad figuren skjuler, men som afsløres af de bagvedliggende tal, er, at Danmarks forsvarsbudgetter i lange perioder har været blandt de absolut lavest. Det er fortid nu. Fra 2023 er Danmark for første gang placeret over gennemsnittet. Og tilmed er Danmark nu, som illustreret ved statsministerens udtalelse på NATO-topmødet, pludseligt et af de lande, der taler for håndfaste forpligtelser og korte tidshorisonter for øgede forsvarsudgifter. Fokus i denne artikel er at analysere og forklare, hvornår og hvorfor denne forandring har fundet sted.

En selverklæret kerneallieret under pres: 2014-2022

Den skærpede sikkerhedspolitiske situation i Europa, der kom til udtryk på NATO-topmødet i Wales i juni 2014, satte Danmarks allianceposition under pres. Med ophøret af den kolde krig var Danmark hurtig til at tage bestik af de ændrede vilkår. Især kombinationen af den gradvise omstilling af Forsvaret med fokus på at tilvejebringe udsendelsesparate enheder til internationale operationer og den politiske vilje til at efterkomme efterspørgslen efter dem højnede Danmarks anseelse i NATO og USA (Jakobsen 2015, s. 8-11; Jakobsen 2021, s. 90-93). Kombineret med risikovillighed kompenserede det til en vis grad for de fortsat lave forsvarsudgifter. I 2014 svingede pendulet imidlertid tilbage til forsvarsudgifter som den centrale byrdedelingsindikator i NATO. Egentlig havde det siden 2006 været målsætningen at anvende i omegnen af to procent af BNP på forsvar. Men med Ruslands annektering af Krim blev målsætningen konkretiseret. I Wales nåede stats- og regeringscheferne således til enighed om, at de lande, der ikke anvendte to procent på forsvar, skulle standse den nedadgående tendens, bestræbe sig på at øge realvæksten i udgifterne samt gøre en indsats for at nå målsætningen inden for et årti (Schmidt 2021, s. 135-139).

Det var en målsætning, Danmark havde det svært med. Martin Lidegaard har siden fortalt, at Tyskland støttet af Danmark og en række mindre lande op til vedtagelsen forsøgte at modarbejde det amerikanske ønske om en hård formulering: ”Som radikal udenrigsminister vil jeg ikke skrive under på, at vi forpligter os til to procent. Jeg har derfor hele mit juridiske hold i sving. De skærer ud i neon for mig, at det her er så blødt, vi kan få det. Formuleringen er blevet vendt med tyskerne, og amerikanerne er sure. Men hvis vi lover at vende udviklingen, kan vi få et kompromis igennem” (Jansen 2020, s. 150). Derudover havde regeringen held til at få indføjet, at retningslinjen ikke nødvendigvis påvirkede allerede indgåede aftaler. For Danmarks vedkommende betød det, at det gældende forsvarsforlig for perioden 2013-2017, der i øvrigt indeholdt besparelser på ca. 15 procent, kunne implementeres som planlagt (Ringsmose & Rynning 2017, s. 415-416). I Wales var det derfor en tilfreds statsminister Helle Thorning-Schmidt, der udtalte: ”I NATO er man helt klar over, at vi i Danmark har et forsvarsforlig, som vi selvfølgelig overholder. Men vi er helt med på, at der skal være en bedre byrdefordeling, og derfor har vi det rigtig fint med den tekst, der nu er i erklæringen. Vi er også meget tilfredse med, at ud over at man taler om, hvor mange penge man bruger, er man også optaget af, at man har de rigtige kapaciteter, og at man kan levere, når det gælder” (Ussing 2014). Den sidste del af udtalelsen refererede til, at NATO-landene også var enige om, at forsvarsinvesteringerne skulle rettes mod NATO’s kapacitetsprioriteter, og at der skulle udvises politisk vilje til at stille kapaciteter til rådighed og udsende styrkebidrag, når der var behov for det. Det var netop et område, der i langt højere grad end forsvarsudgifternes niveau afspejlede danske prioriteter og styrkepositioner (Schmidt 2021, s. 138-139). Problemet var dog, at efterspørgslen efter bidrag til internationale operationer var dalende.

Det amerikanske pres på Danmark og resten af Europa for at øge forsvarsudgifterne steg markant da Donald Trump blev præsident i 2017. Ifølge Trump-administrationen var det ikke tilstrækkeligt at arbejde henimod to procent; det blev anset som et minimum (Schmidt 2021, s. 139-140). I januar 2018 blev der indgået et ny forsvarsforlig for perioden 2018-2023, der indeholdt forøgelse af forsvarsbudgettet med mere end 20 procent. Hermed ville det i 2023 udgøre 1,3 procent af BNP. Tilsyneladende var det først og fremmest ønsket om at skærme sig mod amerikansk kritik, der ansporede det ”substantielle løft”, som det blev kaldt, idet hensigten var at placere Danmark tæt på Tyskland (Schmidt 2024, s. 408-409). Det imponerede dog ikke Trump, hvis pres på de NATO-lande, der ikke anvendte to procent af BNP på forsvar, nåede en foreløbig kulmination på NATO-topmødet i Bruxelles i juli 2018. Forud for mødet skrev Trump til statsminister Lars Løkke Rasmussen: ”there is no explanation as to why the United States continues to devote more resources to the defense of Europe when the continent’s economies, including Denmark’s, are doing well”. Derfor forventede han også ”a strong recommitment by Denmark to meet the goals to which we have all agreed” (Schmidt 2021, s. 133).

Kløften mellem USA og Europa var øjensynlig ved at vokse sig så stor, at der også blandt Trumps rådgivere var frygt for, at han på mødet i Bruxelles i 2018 ville trække USA ud af NATO. Så galt gik det ikke, og præsidenten nøjedes med at rette sønderlemmende kritik af europæernes forsvarsudgifter. Lars Løkke Rasmussen har efterfølgende fortalt, at han på mødet forsøgte at imødegå angrebet ved at henvise til Danmarks betydeligt tab i Afghanistan, hvortil Trump skulle have svaret: "You make a good point" (Olesen 2025, s. 225). Desuagtet var tiden for den slags argumenter kraftigt aftagende. Da en række allierede efterfølgende øgede forsvarsudgifterne, måtte også Danmark reagere, hvilket i 2019 resulterede i en tillægsaftale, der ville bringe budgettet op på 1,5 procent (Schmidt 2024, s. 408-410). "Det har, for nu at være helt ærlig, været vigtigt for os ikke at stikke negativt ud i forhold til andre NATO-lande, som vi sammenligner os med", lød det fra forsvarsminister Claus Hjort Frederiksen med henvisning til Tyskland, Nederlandene og Norge, da tillægsaftalen blev indgået (Domino 2019).

Heller ikke forud for det efterfølgende forsvarsforlig var der noget, der tydede på, at Danmark ville nå op på at bruge i omegnen af to procent af BNP på forsvar, om end der blev lagt op til endnu en forøgelse. Som forudgående regeringer havde gjort det, blev der fastholdt en tekstnær læsning af målsætningen fra Wales med fokus på danske prioriteter (Schmidt 2024, s. 408-410). Eksempelvis fastslog forsvarsminister Trine Bramsen forud for et NATO-topmøde i december 2019: "Nogle fortolker Wales-erklæringen, som om vi skal levere to procent i 2024. Det er ikke den forståelse, vi har" (Krog 2019). Videre lød det fra forsvarsministeren: "Vi er villige til at stille op, når det gælder, og vi er også villige til at bruge flere penge" (Jenvall 2019). Men ikke så meget som ønsket af NATO og USA. "Hvis vi skal op på de to procent, så skal vi bruge 17 milliarder kroner mere i 2030. Det kommer vi ikke til. Det vil jeg gerne være ærlig omkring", lød det fra Bramsen, der fortsatte: "Ikke med det trusselsbillede, vi ser lige nu" (Sahlholdt 2019).

Paradigmeskiftene: 2022-2025

Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine i februar 2022 medførte et afgørende paradigmeskifte i synet på forsvarsudgifter. En uge efter invasion indgik Folketingets fem ældste partier et "nationalt kompromis om dansk sikkerhedspolitik", der blandt andet inkluderede enighed om, at forsvarsbudgettet skulle have et "varigt" løft til to procent af BNP, som skulle realiseres inden udgangen af 2033 (Statsministeriet 2022). Selvom tidsrammen og niveauet efterfølgende blev justeret ad flere omgange, var der tale om en aftale, der med rette blev betegnet som historisk. Som det tidligere havde været tilfældet, var udviklingen i Tyskland, hvor forbundskansler Olaf Scholz nogle dage forinden havde annonceret oprettelsen af en forsvarsfond med 100 mia. euro og fremover at ville bruge to procent på forsvar, en katalysator; idet Danmark således ikke længere kunne ligge i læ af lave tyske forsvarsudgifter. Minimumsvilkårene for forsvarspolitikken var grundlæggende forandrede (Schmidt 2024, s. 411-412).

Omlægningen af Forsvaret til igen af fokusere på afskrækkelse og kollektivt forsvar i Europa, der var blevet igangsat med forsvarsforliget af 2018 (Jakobsen 2020, s. 423-426), blev samtidig forstærket. Som Troels Lund Poulsen fremhævede sidst på foråret 2023, skulle Forsvarets opgaver fremadrettet prioriteres på følgende vis: først Kongeriget Danmark, så Østersøen og Europa, herunder Ukraine. Herefter kom ”verden”, som Danmark ifølge den fungerende forsvarsminister historisk havde ”brugt rigtig mange kræfter på” (Maressa 2023). Den nyfundne vilje til at prioritere Forsvaret højt var samtidig funderet på en meget bred politisk konsensus, der med det tiårige rammeforlig af 2023 omfattede alle Folketingets partier undtagen Alternativet og Enhedslisten (Schmidt 2024, s. 412). En enighed, der indtil videre har vist sig at holde til de kraftige forøgelser, der siden er fulgt. Samlet set er der ved udgangen af 2025 afsat ca. 360 mia. kr. Allerede i 2023 nåede Danmark to procent og året efter 2,4 procent. ”Danmark har haltet bagefter længe. Vi har brugt pengene på klima og velfærd, mens USA og andre er blevet ved med at investere i deres forsvar. Det har vi andre nydt godt af. Men Danmark skal ikke være et land, der ligger i læ af andre”, lød det fra statsminister Mette Frederiksen i forbindelse med en af de mange forøgelser (Garde-Strandberg & Krog 2024). I 2025 var andelen af BNP nået 3,2 procent, hvilket var mere end en firdobling af forsvarsudgifterne i forhold til ti år tidligere (Ritzaus Bureau 2025). Et element i den hastige opjustering af forsvarsbudgettet til at realisere NATO’s målsætning var den militære støtte til Ukraine, som kombinerede danske egeninteresser i at stoppe Rusland med moralske værdier og interesser (Olesen & Schmidt 2024, s. 329-330). I den henseende styrkede invasionen en etableret politik om at støtte op om USA med henblik på at fastholde USA engageret i Europa (Schmidt 2024, s. 398-403).

Efter genvalget af Trump i november 2024 stod det hurtigt klart, at de hidtidige forudsætningerne for dansk sikkerheds- og forsvarspolitik endnu en gang var under fundamental forandring. Forud for indtrædelsen annoncerede Trump, at han ønskede at sætte sig i besiddelse af Grønland. Det havde han også forsøgt i 2019, men denne gang var hans engagement tilsyneladende vedvarende. Særligt kritisk blev det, da Trump i starten af januar 2025 ikke ville afvise muligheden for at bruge økonomiske og militære virkemidler til at tilegne sig øen (ABC News 2025). Sammen med blandt andet Trumps og vicepræsident J.D. Vances hårde angreb på præsident Volodymyr Zelenskyj i Det Ovale Værelse i februar 2025, tilsyneladende manglende forståelse for Ukraines geostrategisk betydning for Europa samt den usikkerhed, Trump skabte om den amerikanske sikkerhedsgaranti til Europa, kunne man få det indtryk, at det transatlantiske interesse- og værdifællesskab var under opløsning. Som eksempel herpå italesatte en ellers hidtil meget transatlantisk orienteret statsminister Mette Frederiksen (se Schmidt 2024) i marts 2025, at der nu var skabt usikkerhed om sikkerhedsgarantien fra USA (Catot & Lauritzen 2025).

Selvom situationen efterfølgende ændrede sig til det bedre på visse punkter, eksempelvis illustreret ved enigheden på NATO-topmødet i Haag, er der næppe grund til at aflyse paradigmeskiftet i dansk (og europæisk) sikkerheds-

og forsvarspolitik i forhold til USA. Snarere har situationen vist, at Europas sikkerhed er for afhængig af USA. Det forhold lader sig ikke ændre på kort sigt, men vil formentlig kræve 5-10 års målrettede europæiske forsvarsinvesteringer. Som Mette Frederiksen sagde i Haag i forlængelse af ønsket om en kortere indfasningsperiode for målsætningen om at anvende fem procent af BNP på forsvar og sikkerhed: ”jeg ønsker, at vi europæere opruster, så vi er i stand til at forsvare os selv og afskrække Rusland” (Thomsen 2025). Heri lå samtidig en balanceforskydning i dansk sikkerhedspolitik i europæisk retning, som var muliggjort af afskaffelsen af forsvarsforbeholdet i 2022, som hidtil havde forhindret Danmark i at deltage i de dele af EU’s udenrigs- og sikkerhedspolitik, der havde indvirkning på forsvarsområdet (Schmidt 2024, s. 412-416).

Haag-topmødets formulering om at anvende fem procent af BNP på forsvar og sikkerhed er todelt. Målsætningen er, at medlemslandene skal øge de egentlige forsvarsudgifter til 3,5 procent og dertil bruge 1,5 procent på forsvars- og sikkerhedsrelaterede udgifter. I forlængelse af statsministerens udtalelse i Haag har regeringen besluttet at hæve forsvarsbudgettet til 3,5 procent senest i 2030. Altså fem år inden NATO’s deadline i 2035. Samtidig har forskere vurderet, at forsvarsudgifter på dette niveau er det, der skal til, hvis Europa skal afskrække Rusland uden USA (Barry m.fl. 2025).

Konklusion

Forudsætningerne for og prioriteterne i dansk sikkerheds- og forsvarspolitik har forandret sig markant de seneste år, hvor særligt to stift er indtruffet. Danmark var sen til at tilpasse sig de ændrede sikkerhedspolitiske forventninger fra 2014, og først Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine i 2022 medførte et grundlæggende ændret syn på forsvarsudgifter, som nu for første gang nogensinde kom i samklang med NATO’s økonomiske målsætninger. Danmark rykkede sig ikke blot væk fra bunden, men tog hastige skridt mod toppen. Sigtet var først og fremmest at fastholde USA engageret på europæisk sikkerhed ved selv at tage et større ansvar. Strategien var ikke ny, men det var nyt, at Danmark nu var klar til at betale prisen for en placering i NATO’s bedre halvdel.

På mange måder kan det skifte, der indfandt sig efter Trumps tilbagevenden i 2025, vise sig at blive betydeligt mere omfattende. Danmark er nu pludseligt blandt de EU-lande, der taler stærkest for øgede forsvarsudgifter, men også for mere europæisk samhørighed. Det er et skift, der ikke mindst har været drevet af åbenbaringen af det transatlantiske interesse- og værdifællesskabs skrøbelighed og usikkerheden om den amerikanske sikkerhedsgaranti. For borgfreden i NATO om at anvende fem procent på forsvar og sikkerhed er ikke blot et forsøg på at fastholde USA. Det er også et skridt i retning af at gøre Europas sikkerhed uafhængig af USA og dermed forberedt på den dag, hvor den transatlantiske alliance måtte bryde endeligt sammen.

Referencer

- ABC News. (2025). Live: President-elect Donald Trump delivers remarks at Mar-a-Lago, 7. januar. <https://www.youtube.com/watch?v=ww9w6Fwxkfc>.
- Barry, Ben, Douglas Barrie, Henry Boyd, Nick Childs, Michael Gjerstad, James Hackett, Fanella McGerty, Ben Schreer & Tom Waldwyn (2025). *Defending Europe Without the United States: Costs and Consequences*. International Institute for Strategic Studies (IISS).
- Catot, Charlotte Asplund & Thomas Lauritzen (2025). Mette Frederiksen: Europa opruster, fordi vi ikke længere kan være sikre på USA. *Altinget*, 6. marts. <https://www.altinget.dk/artikel/mette-frederiksen-europa-opruster-fordi-vi-ikke-kan-vaere-sikre-paa-usa-mere>.
- Domino, Søren (2019). Så er det officielt: Regeringen finder nye milliarder til forsvaret efter pres fra Trump. *Berlingske*, 29. januar. <https://www.berlingske.dk/politik/saa-er-det-officielt-regeringen-finder-nye-milliard-til-forsvaret-efter-pres-fra-trump>.
- Garde-Strandberg, Magnus & Andreas Krog (2024). Regeringen vil sende kvinderne i trøjen og booste forsvarsbudget til historisk højt niveau. *Altinget*, 13. marts. <https://www.altinget.dk/artikel/regeringen-vil-sende-kvinderne-i-troejen-og-booste-forsvarsbudget-til-historisk-hoejt-niveau>.
- Jakobsen, Peter Viggo (2015). Danmarks militære aktivisme fortsætter med eller uden USA. *Politik* 18(4), s. 5-13. <https://doi.org/10.7146/politik.v18i4.27623>.
- Jakobsen, Peter Viggo (2020). Military strategy in Denmark. Retaining 'best ally' status with minimum spending. I Janne Haaland Matlary & Rob Johnson (red.), *Military strategy in the 21st century. The challenge for NATO*, s. 415-432, 552-556. Hurst & Company.
- Jakobsen, Peter Viggo (2021). Denmark in NATO. From laggard to leader to loyal? I Michele Testoni (red.), *NATO and transatlantic relations in the 21st century. Foreign and security policy perspectives*, s. 85-103. Routledge.
- Jansen, Torsten (2020). *Sprækker. Om rystelserne i venskabet mellem Danmark og USA*. Gyldendal.
- Jenvall, Line (2019). Regeringen kommer Trump i møde: Minister vil bruge flere penge på Forsvaret. *DR*, 25. november. <https://www.dr.dk/nyheder/politik/regeringen-kommer-trump-i-moede-minister-vil-bruge-flere-penge-paa-forsvaret>.
- Krog, Andreas (2019). USA forventer dansk plan for øget forsvarsbudget om 22 dage. *Altinget*, 11. november. <https://www.altinget.dk/forsvar/artikel/usa-forventer-dansk-plan-for-oeg-til-forsvarsbudget-om-22-dage>.
- Maressa, Jette Elbæk (2023). Arktis og Kongeriget Danmark står øverst på forsvarsministerens liste. *Jyllands-Posten*, 30. april. <https://jyllands-posten.dk/indland/ECE15660279/arktis-og-kongeriget-danmark-staar-oeverst-paa-forsvarsministerens-liste>.
- Olesen, Mikkel Runge & Jakob Linnet Schmidt (2024). Fasthold USA, afskræk Rusland: Tendenser i dansk sikkerhedspolitik efter den russiske invasion af Ukraine. *Internasjonal Politikk* 82(3/4), s. 324-336. <https://doi.org/10.23865/intpol.v82.6750>.
- Olesen, Mikkel Runge (2025). Dansk-amerikanske relationer under Trump og Biden 2017-2025. *Internasjonal Politikk* 83(2), s. 220-233. <https://doi.org/10.23865/intpol.v83.7054>.
- Ringsmose, Jens & Christian Brøndum (2018). *Frihedens pris: så lav som mulig. NATO, Danmark og forsvarsbudgetterne*. Syddansk Universitetsforlag.
- Ringsmose, Jens & Sten Rynning (2017). Rutsjebane: udsving og udfordringer i Danmarks NATO-aktivisme. *Politica* 49(4), s. 401-425. <https://doi.org/10.7146/politica.v49i4.131235>.
- Ritzaus Bureau (2025). FAKTA: Danmarks forsvarsudgifter er mere end fordoblet på ti år. *Berlingske*, 24. juni. <https://www.berlingske.dk/internationalt/fakta-danmarks-forsvarsudgifter-er-mere-end-fordoblet-paa-ti-aar>.
- Sahlholdt, Jeppe (2019). Trine Bramsen: Vi når ikke to procent de næste ti år. *Altinget*, 19. december. <https://www.altinget.dk/artikel/trine-bramsen-vi-naar-ikke-to-procent-de-naeste-10-aar>.
- Schmidt, Jakob Linnet (2021). Byrdedelingsdebatter i NATO og dansk forsvarspolitik. *Internasjonal Politikk* 79(2), s. 132-154. <https://doi.org/10.23865/intpol.v79.2513>.
- Schmidt, Jakob Linnet (2024). Den transatlantiske ledestjerne. Sikkerhedspolitiske tendenser og realiteter i Danmark 2019-2024. *Historisk Tidsskrift* 124(2), s. 389-419.
- SIPRI (2025). Military Expenditure Database. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRI-Milex-data-1949-2024_2.xlsx.
- Statsministeriet (2022). Nationalt kompromis om dansk sikkerhedspolitik. 6. marts. <https://stm.dk/media/ceca-kohe/nationalt-kompromis-om-dansk-sikkerhedspolitik.pdf>.
- Thomsen, Per Bang (2025). Trump og Rutte taler højlydt om nyt Nato-mål på 5 procent. Men ifølge Løkke er det ikke helt korrekt. *DR*, 24. juni. <https://www.dr.dk/nyheder/udland/trump-og-rutte-taler-hoejlydt-om-nyt-nato-maal-paa-5-procent-men-ifoelge-loekke-er>.
- Ussing, Jakob (2014). Dansk NATO-bidrag skal opveje det lave forsvarsbudget. *Berlingske*, 4. september. <https://www.berlingske.dk/samfund/dansk-nato-bidrag-skal-opveje-det-lave-forsvarsbudget>.

Arktisk oprustning i Trumps og stormagtskonkurrencens skygge

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

I løbet af 2025 har forsvarsforligskredsen vedtaget to delaftaler som bl.a. indebærer betydelige arktiske militære investeringer. Denne artikel analyserer, hvad de nye investeringer betyder for tre af Danmarks vigtigste strategiske mål i Arktis og Nordatlanten – forholdet til USA og andre allierede, sammenhængen i Rigsfællesskabet og ambitionen om lavspænding – og hvilke risici der er forbundet med dem. Artiklen argumenterer for, at de nye investeringer søger at adressere alle tre strategiske mål. De vigtigste risici i den danske tilgang synes at være, om de danske investeringer er store nok til at tilfredsstille Danmarks allierede, mens de negative implikationer for spændingsniveauet synes begrænsede.

Arktis og Nordatlanten er blevet et betydeligt vigtigere emneområde i dansk forsvars- og sikkerhedspolitik siden slutningen af 2010'erne som følge af den intensiverede stormagtskonkurrence mellem Kina, Rusland og USA i regionen og særligt den amerikanske præsident Donald Trumps ønske om at opnå kontrol med Grønland.¹ Stormagternes interesse har skabt nye muligheder og især udfordringer for småstaten Danmark, som skal navigere mellem allierede og modstanderes forøgede og til tider modsatrettede forventninger i de nordlige områder.

I løbet af 2025 har forsvarsforligskredsen vedtaget to delaftaler, som bl.a. indebærer investeringer i fem nye arktiske skibe (som erstatning for de fire aldrende inspektionsskibe af Thetis-klassen), maritime patruljefly til ubådsbekæmpelse, droner, luftvarslingsradar i Østgrønland, opgradering af lufthaven i Kangerlussuaq og nyt hovedkvarter og andre faciliteter for Arktisk Kommando (Forsvarsministeriet 2025a; Forsvarsministeriet 2025b). Samlet set er der tale om en kombination af opgradering og kvantitativ forøgelse af eksisterende kapaciteter (såsom arktiske skibe) og indkøb af nye kapacitetstyper (såsom maritime patruljefly og luftvarslingsradar), der således udgør en betydelig forøgelse af Forsvarets kapaciteter i de nordlige områder.²

Denne artikel søger at forstå de militærstrategiske implikationer af de nye investeringer. Artiklen tager fat på tre af Danmarks vigtigste strategiske mål i Arktis og Nordatlanten – forholdet til USA og andre allierede, sammenhængen i Rigsfællesskabet og ambitionen om lavspænding – og analyserer, hvad de nye investeringer betyder for hvert af disse mål, og hvilke risici der er forbundet med dem.

**JON RAHBK-
CLEMMENSEN**
Forsvarsakademiet
jora@fak.dk

Artiklen argumenterer for, at de nye investeringer søger at adressere alle tre strategiske mål, idet de søger at styrke Danmarks allianceforhold i lyset af den igangværende konflikt med USA om kontrol med Grønland og generelt betydelige stormagtskonkurrence i regionen, samtidig med at forholdet til Færøerne og Grønland styrkes, mens man søger at undgå at skabe unødige spændinger i regionen. De vigtigste risici i den danske tilgang synes at være, om de danske investeringer er store nok til at tilfredsstille Danmarks allierede, mens de negative implikationer for spændingsniveauet synes begrænsede henset til, at investeringerne primært omhandler kapaciteter, der skal afskrække russisk aggression snarere end at ramme russiske sårbarheder.

Artiklen består af tre dele. Første del analyserer Danmarks allianceforhold i Arktis og Nordatlanten, mens den anden del analyserer forholdet internt i Rigsfællesskabet. Sidste del analyserer ambitionen om lavspænding.

Store skift i danske allianceforhold

På dette tidspunkt må det være klart, at præsident Trumps ønske om at overtage den politiske kontrol med Grønland er alvorligt ment, og at det er meget sandsynligt, at Danmark i de kommende år vil være involveret i en politisk kamp med sin vigtigste allierede om Grønlands fremtid.

Dette indebærer et radikalt skifte i det amerikansk-danske forhold, når det kommer til Grønland, som det har udfoldet sig siden starten af den kolde krig. Selvom der i koldkrigsperioden var bekymring i danske kredse om, hvordan man kunne bevare dansk suverænitet i Grønland, blev Grønland dog samtidig set som en politisk trumf, som Danmark kunne bruge til at styrke sit forhold til USA (DUPI 1997). Historikere taler om, at Danmark forsøgte at "spille Grønlandskortet" til at afværge amerikansk kritik af det ofte begrænsede danske engagement på forsvarsområdet, om end de diskuterer, i hvilket omfang denne tilgang var effektiv (Lidegaard 1996; Villaume 1997). Med stormagtskonkurrencens tilbagevenden til Arktis og Nordatlanten var der en forventning om, at Danmark igen kunne "spille Grønlandskortet" – at Grønland (og i mindre omfang Færøerne) kunne erstatte stabiliseringsoperationer, som det område, hvor Danmark byggede en stærk relation til Washington i samarbejde med de to andre rigsdele (Henriksen & Rahbek-Clemmensen 2017).

Trump har gjort disse forestillinger til skamme. Så længe Trump insisterer på at opnå politisk kontrol med Grønland, beder han Danmark og Grønland om noget, som de ikke vil give ham. Grønlandskortet er således faldet betydeligt i værdi. Det kan diskuteres, om Grønlandskortet ikke ligefrem mere er blevet en strategisk hæmsko end et aktiv for Danmark, idet Danmark nu skal bruge politisk kapital på at afholde USA fra at få kontrol med Grønland snarere end at få politisk kapital ud af den amerikanske interesse. Det måske vigtigste strategiske mål for Danmark bliver defensivt: at undgå at afgive kontrollen med Grønland.

I denne konflikt har Danmark p.t. gode kort på hånden. Så længe Grønland ikke ønsker at forlade Rigsfællesskabet for at indgå i et tættere forhold med USA, er Trumps handlemuligheder begrænsede. Danmark skal søge at undgå, at USA eskalerer konflikten ved f.eks. at indføre økonomiske sanktioner eller bruge klandestine værktøjer, såsom påvirkningskampagner, mod Danmark. Samtidig skal Danmark søge at skabe et kompromis, som Trump kan være villig til at acceptere. Her kan forsvarsinvesteringerne ses som en mulig politisk sejr, som Trump kan tage æren for og erklære, at det var det, han hele tiden ønskede (Jacobsen & Rahbek-Clemmensen 2026).

Danske allianceforhold kan dog ikke kun reduceres til spørgsmålet om Trump, om end Danmarks forhold til sine andre allierede vil være påvirket af den igangværende konflikt med USA. I NATO-alliancen er der et stigende fokus på især Arktis og Nordatlanten, som særligt omhandler Ruslands kerneinteresser i dette område: den atomare afskrækkelse af USA (andenslagsevnen) og russisk magtprojicering ned i Nordatlanten.³

For det første bruger Rusland Arktis til at opretholde sin såkaldte andenslagsevne, der skal afskrække et amerikansk angreb. Ruslands atombevæbnede strategiske ubåde opererer fra baser på Kola-halvøen og gemmer sig under isen i Barentshavet, hvor de er omkredset af skibe, angrebsubåde, fly og andre kapaciteter, der skal forhindre NATO-landene i at kunne bekæmpe dem.⁴ I tilfælde af en storkrig med NATO vil Rusland således have nogle atomvåben i baghånden, der vil kunne overleve selv et amerikansk atomart overraskelsesangreb (et førsteslag) og dermed sikre, at der altid vil blive gjort gengæld mod et amerikansk angreb, selv hvis store dele af de russiske styrker er udslettet.

For det andet forventes Rusland at bruge sine kapaciteter fra Arktis til at projicere magt ned i Atlanterhavet. Her er det særligt de såkaldte Sea Lines of Communications – forsyningslinjerne mellem Nordamerika og Europa – der er afgørende. I tilfælde af en storkrig mellem NATO og Rusland forventes Rusland at søge at gøre, hvad Tyskland søgte at gøre i to verdenskrige: at kappe skibsforbindelserne mellem Nordamerika og Europa for derved at isolere europæerne. Dette gøres særligt med angrebsubåde fra Nordflåden, der har baser på Kola-halvøen, som søger at sejle ned i Atlanterhavet. Langtrækkende russiske fly kan også benyttes til at true NATO-interesser i Nordatlanten.⁵

I NATO-kredse debatteres det, i hvilket omfang NATO skal søge at modvirke Ruslands to kerneinteresser. NATO har hidtil været mest fokuseret på at afskrække russisk magtprojicering, mens der i mange NATO-lande synes at være en accept af, at Rusland bibeholder sin andenslagsevne (se f.eks. Kauschal & Balletta 2024). NATO-landene opbygger derfor kapacitet til at spore og nedkæmpe de russiske ubåde, særligt i Bear Gap mellem det norske fastland, Bjørneøen og Svalbard og i Greenland-Iceland-United Kingdom Gap (GIUK gap) mellem Grønland, Island og Storbritannien (Olesen m.fl. 2020). Der er også i alliancen fokus på at opbygge radarkapacitet, der kan opdage russiske fly. Her er særligt Grønland et svagt punkt, idet radardækningen her er meget

begrænset, hvorved russiske fly har et hul, igennem hvilket de kan bevæge sig fra Arktis til Nordatlanten (Olesen m.fl. 2020).⁶

For Danmark vil det være vigtigt, at man kan indgå i denne allierede indsats, særligt i og omkring GIUK gap. Som et lille nordeuropæisk land har Danmark en interesse, i at skibsforbindelserne holdes åbne i en krigssituation, således at USA vil kunne komme sine europæiske allierede til undsætning. Dernæst er en dansk indsats i Nordatlanten et vigtigt redskab for at bibeholde et godt forhold til Danmarks andre NATO-allierede. Dette er ikke bare vigtigt som led i Danmarks generelle allianceforhold, men er også med til at styrke Danmarks muligheder for at afskrække USA fra at eskalere konflikten om Grønland. Danmark har brug for, at større europæiske lande signalerer, at de ved en amerikansk eskalering af konflikten vil være solidariske med Danmark. En forudsætning herfor er at modvirke det amerikanske narrativ om, at Danmark ikke har optrådt som en ansvarlig allieret i Arktis og Nordatlanten. Danske militære investeringer sender et signal om, at Danmark tager sine forpligtigelser alvorligt, og at det er USA, der er den uansvarlige aggressor (Jacobsen & Rahbek-Clemmensen 2026).

Flere af initiativerne i de nye delaftaler søger at styrke de danske kapaciteter til at modvirke russisk magtprojicering. F.eks. vil danske maritime patruljefly kunne være med til at spore og eventuelt bekæmpe russiske ubåde i GIUK gap. Det samme kan vise sig at gøre sig gældende for de nye arktiske skibe, alt efter hvordan de konkrete platforme udformes. På samme måde vil en luftvarslingsradar i Østgrønland potentielt være med til at begrænse russiske flys mulighed for at flyve ned i Atlanterhavet uden at blive opdaget.

Sammenhæng i Rigsfællesskabet

Forsvaret har altid været en vigtig lim i Rigsfællesskabet, særligt i forholdet mellem Danmark og Grønland. Mens Færøerne har en lav afhængighed af Danmark, vedbliver Grønland at have brug for betydelig dansk støtte, både i form af direkte økonomisk støtte (bloktilskud) og dansk administrativ assistance. Dette kan man f.eks. se på kystvagtsområdet, hvor Færøerne har sin egen kystvagt, mens kystvagtsopgaver, såsom søredning, fiskeriinspektion og miljøbeskyttelse, i Grønland løses af Forsvaret, som håndterer disse opgaver samtidig med militære opgaver som suverænitetshævdelse. Lidt simplificeret har argumentet været, at Forsvarets skibe lige så godt kan lave søredning og fiskeriinspektion, når de alligevel sejler rundt i farvandet omkring Grønland.

I den nuværende konflikt med USA om kontrol med Grønland er sammenhængskraften i Rigsfællesskabet som nævnt blevet vigtigere end nogensinde, idet USA's handlemuligheder begrænses, så længe Danmark og Grønland står sammen. Derfor er det om muligt endnu vigtigere, at Danmark fortsat fører en forsvarspolitik, der understøtter forholdet mellem Danmark og Grønland. Det vil således fortsat være vigtigt, at Danmark løser kystvagtsopgaver omkring Grønland.

Som Anders Puck Nielsen bl.a. har påpeget, er der et trade-off mellem et forøget fokus på Forsvarets militære opgaver og evnen til at løse kystvagtsopgaver (Nielsen 2021). De nye delaftaler søger at adressere dette ved at øge den overordnede kapacitet, således at flere opgaver kan løses. F.eks. forventes de nye langtrækkende droner primært at blive brugt til overvågning, som er vigtig både for kystvagtsopgaver og militære opgaver. På samme måde investeres der i samlet set fem skibe som erstatning for de nuværende fire Thetisklasseskibe, hvorved den danske kapacitet forøges.

Samtidig med at kapaciteten forøges, således at Forsvaret forventes stadig at kunne løse kystvagtsopgaver, indeholder delaftalerne også initiativer, hvis primære formål er at støtte det grønlandske samfund. F.eks. investeres yderligere i den såkaldte arktiske basisuddannelse, som skal uddanne grønlandske unge til at indgå i Forsvarets opgaveløsning, ligesom der investeres i et yderligere søkabel til Grønland. Samtidig har man i forligsforhandlingerne søgt at inddrage Færøerne og Grønland på en langt mere systematisk måde i beslutningsprocessen, hvorved de to rigse dele får yderligere indflydelse.

Hvordan lavspænding?

Danmark har i årtier haft en ambition om, at Arktis skulle bibeholdes som et lavspændingsområde. Udover at lavspænding er ønskværdig i sig selv, vil lavspænding være fordelagtig for en småstat som Danmark, som i et mere højspændt Arktis risikerer at blive klemmt mellem de stridende stormagter. Samtidig er ambitionen om lavspænding vigtig for forholdet internt i Rigsfællesskabet, hvor der både på Færøerne og i Grønland er en betydelig modvilje mod en militarisering af regionen (Olesen m.fl. 2020).

Dansk Arktispolitik har derfor prioriteret lavspændingsorienterede tiltag, såsom Ilulissatinitiativet i 2008, hvor de fem arktiske kyststater blev enige om at respektere havets love i spørgsmål relateret til det arktiske ocean, og senere en styrkelse af Arktisk Råd. Hermed blev der skabt en mosaik af samarbejdsrelationer, der længe så ud til at isolere Arktis fra de stigende stormagtsspændinger, som begyndte at opstå i midten af 2010'erne (Olesen m.fl. 2020).

Siden slutningen af 2010'erne er stormagtskonkurrencen mellem Kina, Rusland og USA dog tiltaget så betydeligt, at dele af Arktis nu er præget af militære spændinger. Spændingerne findes særligt i Barentshavet nord for Norge og Kola-halvøen, hvor Rusland ubådsbaser, og i Beringstrædet mellem Alaska og Chukotka i det nordøstlige Rusland. I den danske udenrigs- og sikkerhedspolitiske strategi er dette skifte indirekte anerkendt, idet ambitionen nu ikke længere er "at fastholde Arktis som et lavspændingsområde" (Regeringen 2018, s. 13), men snarere at "arbejde for lavspænding" (Regeringen 2023, s. 12).

Enkelte grønlandske kritikere har påpeget, at danske investeringer vil skubbe til spændingsniveauet i Arktis og Nordatlanten og således underminere ambi-

tionen om lavspænding, angiveligt fordi de vil virke truende overfor Rusland (Johansen & Kjeldsen 2025; Lindegaard 2025).⁷ De nuværende investeringer lægger dog ikke umiddelbart op til aktivitet, der vil skubbe nævneværdigt til spændingsniveauet (se også Jakobsen 2026). De danske kapaciteter fokuserer primært på overvågning, snarere end bekæmpelse af russiske kapaciteter. De vil primært rettet mod at afskrække russisk magtprojicering ned i Nordatlanten, mens de må forventes at have begrænset værdi overfor den russiske andenslagsevne. F.eks. vil en luftvarslingsradar i Østgrønland ikke have nogen offensiv værdi overfor Ruslands strategiske ubåde i Barentshavet eller baser på Kola-halvøen. Dens formål vil være at opdage fly der indgår i Ruslands magtprojicering ned i Nordatlanten.

Nogle kapaciteter vil hypotetisk set kunne bruges til at true russiske strategiske ubåde i Barentshavet. Det gælder f.eks. særligt de maritime patruljefly, der må forventes at bære både sofistikeret overvågningsudstyr til sporing af ubåde og torpedoer, der kan bekæmpe disse ubåde. Skulle USA eller NATO ønske at anlægge en mere aggressiv linje overfor Rusland, der indebærer øvelser og andre operationer, der truer den Ruslands andenslagsevne, kan man forestille sig, at Danmark anmodes om at deltage med maritime patruljefly i disse operationer, hvorved Danmark er med til at skubbe til spændingsniveauet i regionen. Der er dog for indeværende intet, der tyder på, at Danmark vil blive anmodet om at deltage i sådanne operationer, eller at Danmark ønsker at indgå heri. Fokus er på at deltage i øvelser i GIUK gap med henblik på at afskrække russisk aggression. Skulle det ske, at Danmark deltager i øvelser eller operationer rettet mod Ruslands strategiske evne, vil Danmarks bidrag ydermere være så begrænset sammenlignet med, hvad særligt USA vil kunne bringe på banen, at den specifikke negative effekt af de danske kapaciteter vil være stærkt begrænset.

Selvom de danske investeringer vurderes til at have begrænset effekt på spændingsniveauet, viser den grønlandske kritik, at diskussionen om lavspænding er nært forbundet med Danmarks forhold til Grønland. Selvom der er sket betydelige bevægelser i den grønlandske opfattelse af verdenspolitikken og det forsvars- og sikkerhedspolitiske område, er der fortsat i Grønland en betydelig pacifistisk strømning og skepsis overfor forsvars- og sikkerhedspolitiske investeringer. Det er således en risiko ved de danske investeringer, at de kan komme til at underminere det rigsfællesskab, som de er sat i verden for at beskytte.

Konklusion

Danmark har med sine nye forsvarsinvesteringer søgt at bibeholde en balance mellem tre vedvarende strategiske mål i Arktis og Nordatlanten. Den stigende stormagtskonkurrence og særligt Donald Trumps ambition om at opnå amerikansk politisk kontrol med Grønland skaber et pres på de strategiske mål, der har styret dansk Arktispolitik gennem årtier. Denne spænding mellem

forskellige mål kan kun løses med en tilgang af flere ressourcer, hvorved det bliver muligt for Danmark at vise sine allierede, at man tager voksende militære udfordringer alvorligt, samtidig med at man fortsat har kapaciteter til at løse de kystvagtsopgaver, der særligt har betydning for forholdet til Grønland. Koblet med en udpræget inddragelse af Færøerne og Grønland i forsvarspolitiske diskussioner, er disse tiltage med til at styrke Rigsfællesskabet på et tidspunkt, hvor særligt et godt forhold til Grønland er vigtigt for at imødegå Trumps ønske om amerikansk politisk kontrol med Grønland.

De nye tiltag er dog ikke uden en vis risiko. På trods af at enkelte kritikere har påpeget, at øgede danske investeringer vil skubbe yderligere til spændingsniveauet i regionen, synes denne risiko at være begrænset. Dertil er de danske investeringer for små og for fokuserede på overvågning og på at afskrække russisk aggression langt fra Ruslands strategiske sårbarheder. Der er dog en betydelig risiko forbundet med perceptionen af investeringerne i Grønland, hvor målet om lavspænding stadig ses som vigtigt. På samme vis synes den vigtigste risiko at være, om de danske investeringer vil være omfattende nok til at sikre Danmarks forhold til sine allierede – både de europæiske allierede, der skal hjælpe Danmark i konflikten med USA, og USA, som gerne skulle formildes således, at den amerikanske præsident opgiver ønsket om politisk kontrol med Grønland.

Noter

1. I denne artikel forstår jeg Arktis som området nord for polarcirklen, mens Nordatlanten er Atlanterhavet syd for polarcirklen og nord for 8 grader nord (Rahbek-Clemmensen & Sørensen 2021, s. 25-27).
2. Skibene af Thetis-klassen er f.eks. af ældre dato og selv en en-til-en-erstatning vil forøge kapaciteten betydeligt. Hertil kommer, at det kan besluttes, at man indkøber mere kapable skibe og at der indkøbes en ekstra platform.
3. Kina har ikke en betydelig militær tilstedeværelse i Arktis og Nordatlanten og de danske investeringer og NATO's indsats er derfor primært rettet mod Rusland.
4. En strategisk ubåd er en ubåd der primært bruges som affyringsplatform for missiler. En angrebsubåd (også kaldet hunter-killer) er en ubåd, der primært bruges til at angribe andre ubåde og skibe (om end de kan bære missiler til angreb mod bl.a. landmål).
5. Langtrækkende russiske fly kan også benyttes som led i den atomare afskrækkelse, men de har mindre betydning end de strategiske ubåde for Ruslands andenslagsevne.
6. Radardækningen er også meget begrænset over Færøerne, men her er man allerede i gang med at bygge et radaranlæg på Sornfelli, der skal lukke dette hul.
7. Den grønlandske kritik omhandler ikke kun spørgsmålet om lavspænding, men også hvor danske militære kapaciteter er placeret, og om de gør grønlandske byer til mål for fjendtlig aggression.

Referencer

- DUPI (1997). *Grønland under den kolde krig: Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68*. Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI).
- Forsvarsministeriet (2025a). Delaftale 1 om Arktis og Nordatlanten under forsvarsforliget 2024-2033. 27. januar. <https://www.fmn.dk/globalassets/fmn/dokumenter/-aftaletekst-.pdf>.
- Forsvarsministeriet (2025b). Delaftale 2 om Arktis og Nordatlanten under forsvarsforliget 2024-2033. 10. oktober. <https://www.fmn.dk/globalassets/fmn/dokumenter/-endelig---opdateret-aftaletekst-delaftale-2-om-arktis-og-nordatlanten-.pdf>.
- Henriksen, Anders & Jon Rahbek-Clemmensen (2017). *Grønlandskortet – Arktis' rolle i det dansk-amerikanske forhold*. Center for Militære Studier (CMS).
- Jacobsen, Marc & Jon Rahbek-Clemmensen (2026). Forsvarets betydning i konflikten med USA om kontrol med Grønland. Udgivet manuskript.
- Jakobsen, Peter Viggo (2026). Is på! – militær lavspænding er stadig mulig omkring Grønland. Udgivet manuskript.
- Johansen, Ivalu Nivi & Birgitte Kjeldsen (2025). Si-umut-formand: Befolkningen har ikke bedt om oprustning og militærovelser”. *KNR*, 9. oktober. <https://knr.gl/da/nyheder/befolkningen-har-ikke-bedt-om-oprustning-og-militaeroevelser>.
- Kaushal, Sidharth & Rene Balletta (2024). *An Asymmetric Approach to the Use of Maritime Forces in Competing with Russia*. Royal United Services Institute (RUSI).
- Lidegaard, Bo (1996). *I kongens navn: Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958*. Samleren.
- Lindegaard, Lasse (2025). Grønlandsk parti i oprør over forsvarsaftale: Danskerne gør Grønland til militært mål. *DR*, 14. oktober. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/groenland/groenlandsk-parti-i-oproer-over-forsvarsaftale-danskerne-goer-groenland-til-militaert-maal>.
- Nielsen, Anders Puck (2021). Kampen om flåden – Kystvagt eller krig i farvandet om Grønland. I Jon Rahbek-Clemmensen & Camilla Tenna Nørup Sørensen (red.), *Sikkerhedspolitik i Arktis og Nordatlanten*, s. 239-262. Djøf Forlag.
- Olesen, Mikkel Runge, Flemming Splidsboel Hansen, Luke Patey, Steen Kjærgaard, Camilla Tenna Nørup Sørensen, Rasmus Leander Nielsen, Marc Jacobsen & Cecilie Felicia Stockholm Banke (2020). *Nye sikkerhedspolitiske dynamikker i Arktis: Muligheder og udfordringer for Kongeriget Danmark*. Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS).
- Rahbek-Clemmensen, Jon & Camilla Tenna Nørup Sørensen (2021). Introduktion: Stormagtskonkurrence i Arktis og Nordatlanten. I Jon Rahbek-Clemmensen & Camilla Tenna Nørup Sørensen (red.), *Sikkerhedspolitik i Arktis og Nordatlanten*, s. 17-37. Djøf Forlag.
- Regeringen (2018). *Udenrigs- og sikkerhedspolitisk strategi 2019-2020*. November. Udenrigsministeriet. https://um.dk/-/media/websites/umdk/danish-site/udenrigspolitik/aktuelle-emner/udenrigs-og-sikkerhedspolitisk-strategi-2019-2020/udenrigs_sikkerhed_dk-2-.ashx.
- Regeringen (2023). *Udenrigs- og sikkerhedspolitisk strategi*. Maj. Udenrigsministeriet. https://um.dk/-/media/websites/umdk/danish-site/udenrigspolitik/aktuelle-emner/uss-2023/uss_2023_dk_.ashx.
- Villaume, Poul (1997). Henrik Kauffmann, den kolde krig og de falske toner. *Historisk Tidsskrift* 97(2), s. 491-511.

Norden i ny sikkerhedspolitisk virkelighed: Fra fælles vision til fælles forsvar

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

Ruslands invasion af Ukraine og Finlands og Sveriges indtræden i NATO har fundamentalt ændret den sikkerhedspolitiske situation i Norden. I artiklen peges der på, at hvor nordisk forsvarssamarbejde tidligere var begrænset og præget af forskellige strategiske orienteringer, skaber den fælles trusselforståelse nu mulighed for et langt mere integreret regionalt forsvar inden for rammerne af NATO. Samarbejdet kan styrkes gennem fælles planlægning, øvelser og kapacitetsopbygning, men udfordres af nationale forskelle og industrielle interesser. Danmark står samtidig over for et valg: at engagere sig aktivt i et samlet nordisk forsvar eller risikere strategisk marginalisering.

Indledning

Norden består af de fem lande Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island, og inkluderer også de selvstyrede områder Færøerne (Danmark), Grønland (Danmark) og Åland (Finland). Regionen binder to områder af militærstrategisk vigtig betydning for hele Europas sikkerhedssituation sammen; Østersøen og Arktis. Mens de historiske og kulturelle bånd mellem de nordiske lande har en lang tradition, er nordisk forsvarssamarbejde som det kendes i dag blevet institutionaliseret i 2009 i form af NORDEFCO (Nordic Defence Cooperation). Det er dog Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine den 24. februar 2022, der for alvor har bragt fokus på forsvar af regionen og afskrækkelse af Rusland i både Østersøen og Arktis, og som udgør det store vendepunkt for den nordiske region på det sikkerheds- og forsvarspolitiske område, da invasionen fik Finland og Sverige til at blive NATO-medlemmer. Denne artikel undersøger de militærstrategiske kerneproblematikker i Norden i konteksten af Ruslands krig i Ukraine og Finlands og Sveriges NATO-medlemskab, og hvordan finsk og svensk medlemskab og den udprægede opprioritering af sikkerheds- og forsvarspolitik påvirker de nordiske landes samarbejde, samt hvordan det stiller Danmark.

Hvor nordisk forsvarssamarbejde historisk har været præget af divergerende sikkerhedspolitiske orienteringer, manglende integration og begrænset praktisk succes, er de nordiske lande nu samlet i samme forsvarsalliance med en fælles trusselforståelse og strategiske interesser. Artiklen viser, hvordan dette har åbnet et mulighedsrum for et langt mere integreret nordisk forsvar – både som regionalt supplement til NATO og som en konkret ramme for fælles planlægning, øvelser og materielanskaffelser. Samtidig består der fortsat be-

AMELIE THEUSSEN
Forsvarsakademiet
amth@fak.dk

tydelige udfordringer knyttet til forskelle i politiske prioriteringer, forsvarsindustrielle interesser, samt nationale kommandostrukturer, som kan hæmme realiseringen af en fuldt integreret nordisk forsvarsstyrke. Artiklen peger mod konklusionen, at Danmark, som traditionelt har vægtet det transatlantiske partnerskab højere end nordisk samarbejde, nu står over for et strategisk valg: enten at engagere sig aktivt i at realisere visionen om et samlet nordisk forsvar, eller risikere politisk og militær marginalisering i en tid, hvor de transatlantiske bånd er under pres og regionalt samarbejde får stigende betydning for Europas sikkerhed.

Den historiske kontekst for nordisk forsvarssamarbejde

Visionen om et nordisk forsvarssamarbejde har rødder i 1800-tallet, men forløbene på at etablere et fælles nordisk forsvarsforbund har gentagne gange lidt nederlag. Allerede i 1864 håbede Danmark på støtte fra Sverige-Norge, men stod alene under krigen. Efter anden verdenskrig blev idéen genoplivet gennem det svenske forslag om en skandinavisk forsvarsunion i 1948. Det faldt dog til jorden, da Norge og Sverige stod for langt fra hinanden, idet Norge ønskede et vestlig orienteret forsvarssamarbejde, mens Sverige ville holde det neutralt (Herning; Thomassen 2022). Det endte med, at Danmark, Norge og Island tilsluttede sig NATO, mens Sverige og Finland fastholdt neutraliteten (sidstnævnte var dog tvunget til at indgå en venskabspagt med Sovjetunionen).

Under den kolde krig skiftede samarbejdet fokus fra fælles forsvar til koordination om fredsbevarende FN-operationer gennem blandt andet NORDSAMFN og NORDBERFN (se f.eks. Jokela & Iso-Markku 2013). Samtidig udvikledes den såkaldte nordiske balance (Brundtland 1966), hvor landene fandt en fælles småstatsidentitet baseret på multilateralisme og fredsoperationer trods forskellige sikkerhedspolitiske tilgange.

Efter 1990 blev samarbejdet gradvist udbygget gennem NORDAC (1994) om materielanskaffelser og NORDCAPS (1997/98) om fredsbevarende operationer. Trods skuffelser i bl.a. Kosovo-operationen i 1999 blev grundlaget for tættere samarbejde styrket i 2000'erne. Dette kulminerede med etableringen af NORDSUP i 2008 og den efterfølgende sammenslutning af de tre nordiske strukturer i 2009 til Nordisk Forsvarssamarbejde (NORDEFECO), som i dag udgør rammeværket for det moderne nordiske forsvarssamarbejde (se f.eks. Forsberg 2013; Saxi 2019). Mens NORDEFECO først var tænkt mest som en måde at "producere nationale militære kapaciteter på en mere omkostnings-effektiv måde gennem multinationalt samarbejde" (Røksund 2011, s. 4) og dermed en udtalt besparelsesøvelse, ændrede karakteren sig efter den russiske annektering i Krim i 2014, hvor samarbejdet begyndte at blive set som en måde at imødegå udfordringen fra Rusland, i takt med at der ikke skulle spares lige så kraftigt på forsvarsbudgetterne som før.

Men også NORDEFECO har været præget af mislykkede projekter. Mens samarbejdet om såkaldte ”lavthængende frugter” (se f.eks. NORDEFECO 2012), som træning, øvelser, og også nogle operationer, lykkedes, gik projekter som krævede større integration i væsken. Som forskeren Håkon Lunde Saxi skriver: ”I løbet af to årtier havde de nordiske lande således forsøgt og mislykkedes med at erhverve en række vigtige udstyrssystemer i fællesskab, herunder helikoptere, ubåde, kampfly, artilleri og lastbiler” (Saxi 2019, s. 669). Det eneste succesfulde større anskaffelsesprojekt i denne periode var samarbejdet om indkøb af en nordisk kampuniform. Det er også bemærkelsesværdigt, at store dele af samarbejdet i realiteten foregik som trilateralt samarbejde mellem Norge, Sverige og Finland, med Island og Danmark udenfor. For Island kan dette forklares med, at landet ikke har væbnede styrker, og dermed begrænset sin deltagelse til de politiske dele af samarbejde. For Danmarks vedkommende var man mere interesseret i at samarbejde med USA og Storbritannien, end med de andre nordiske lande, som blev betragtet som en distraktion. Som Danmarks tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen udtrykte i 2009: ”Nøglen til et tættere nordisk samarbejde ligger inden for de bredere rammer af NATO og EU. Hvis det skal være meningsfuldt, skal Finland og Sverige tilslutte sig NATO, og Island og Norge skal tilslutte sig EU” (Ellemann-Jensen 2009, s. 19). Et dybere samarbejde blev derfor i praksis forhindret af landenes forskellige medlemskaber i NATO og EU samt forskellige syn på, hvordan Rusland skulle håndteres (se f.eks. Jørs, Olesen & Schmidt 2025).

Finsk og svensk NATO-medlemskab og sikkerhedssituationen i Norden

Ruslands fuldskalainvasion i Ukraine den 24. februar 2022 er et stort vendepunkt for hele Europas sikkerhedssituation, da den bekræftede Rusland som eksistentiel trussel mod Europas sikkerhed. En sand ”Zeitenwende”, som den daværende tyske kansler Olaf Scholz udtrykte det (Scholz 2022). For det første har finsk og svensk NATO-medlemskab markant ændret mulighederne for nordisk forsvarssamarbejde. At alle nordiske lande nu er samlet i den samme forsvarsalliance, samt har samme syn på truslen fra Rusland, har skabt et mulighedsvindue for betydeligt bredere og dybere forsvars- og sikkerhedspolitisk samarbejde de nordiske lande imellem. Det vender vi tilbage til i nedenstående afsnit. For det andet har det knyttet Østersøområdet tættere sammen med det europæiske Arktis og Nordatlanten, da Sverige og Finland både er Østersø- og arktiske nationer. Den resulterede magtforskydning i Østersøen til NATO’s fordel har betydet at Rusland har øget fokus på Nordflåden, som er stationeret på Kola-halvøen og huser cirka 60 procent af Ruslands søbaserede atomare gengældelseskapacitet (især atommissiler placeret på ubåde), og som nu trues af NATO-tropper langs den over 1.300 kilometer lange finsk-russiske grænse. Som forskeren Jørgen Staun pointerer, får NATO ”et betydeligt forøget operationelt råderum” i Østersøen (Staun 2023), som får nogle til at betragte Østersøen som NATO’s indsø (Charlemagne 2023; Kayali 2023). Dette

risikerer dog at minimere Ruslands rolle og interesser i Østersøen. Geografien og sikkerhedssituationen i regionen taler derfor for et øget nordisk forsvarssamarbejde.

Regionen udgør et strategisk nøgleområde for Rusland, både af økonomiske og geopolitiske årsager, ikke mindst på grund af placeringen af Sankt Petersborg og den russiske eksklave Kaliningrad. NATO står styrket til at kunne afskære Kaliningrad, da Sveriges og Finlands NATO-medlemskab åbner nye adgangsveje igennem Norden til de baltiske lande, som mindsker effekten af en mulig russisk blokade af det såkaldte Suwalki-gap langs den polsk-litauiske grænse. Øget koordination mellem Finland og Estland ville også kunne lukke den finske bugt og dermed gør det svært for den russiske baltiske flåde at sejle ud fra Sankt Petersborg. Også ved den finsk-russiske grænse får NATO gode muligheder for at afskære forsyninger til den strategisk vigtige Kola-halvø, der kun forsynes ad en større vej og en jernbane (Staun 2023).

I en situation, hvor den russiske baltiske flåde fremstår svækket, søger Rusland at modvirke alliancens øgede tilstedeværelse og styrkede position i regionen ved at undergrave NATO's sammenhængskraft, svække de regionale staters modstandskraft, samt fastholde evnen til at nægte NATO-styrker adgang til området. Rusland har opbygget stærke *Anti Access/Area Denial*-kapaciteter (ofte forkortet A2/AD) i form af langtrækkende missiler omkring Kaliningrad og Sankt Petersborg. Formålet er at nægte NATO adgang til store dele af Østersøen ved at gøre det meget omkostningstungt i menneskeliv og materiel at sejle ind i disse områder, da NATO-enheder vil blive ramt af missiler (Theussen 2023a). Rusland har også øget deres hybride aktiviteter i Østersøen, som huser kritisk energi- og kommunikationsinfrastruktur af stor strategisk betydning for flere NATO- og EU-lande, såsom havvindmølleparker, anlæg til tidevands- og bølgeenergi, gasrørledninger samt undersøiske kommunikationskabler (Messmer 2024). Et øget nordisk forsvarssamarbejde er oplagt for at kunne bedre håndtere forsyningslinjerne, rollen af Kola-halvøen samt udfordringerne med A2/AD og Ruslands hybride aktiviteter.

Mens NATO-medlemskabet har styrket Finlands og Sveriges sikkerhed, ikke mindst igennem NATO's gensidige forsvarsforpligtelse i form af artikel 5, og har givet NATO bedre forsyningslinjer ind i de baltiske lande samt bedre muligheder for at kunne afskære både Kaliningrad, Sankt Petersborg og Kola-halvøen, har det også øget Ruslands fokus på landets atomare gengældelseskapacitet, A2/AD-kapaciteter, og muligheder for at lave hybride forstyrrelser og derved påvirke alliancens sammenhængskraft i regionen. En lokal konfrontation i Østersøregionen vil dermed hurtigt kunne spredes til Arktis og Nordatlanten (Theussen 2023b). NATO's muligheder for regional forsvarsplanlægning er blevet bedre med finsk og svensk NATO-medlemskab, men sikkerhedssituationen i Norden er ikke nødvendigvis blevet mere stabilt. Her kan et øget nordisk forsvarssamarbejde positivt bidrage til at håndtere sikkerhedsudfordringer uden at yderligere puste til ilden for Rusland.

Nye muligheder for nordisk forsvarssamarbejde, men også de samme udfordringer?

Den nye sikkerhedssituation med truslen fra Rusland og massiv nødvendighed for oprustning og udbygning af væbnede styrker i de nordiske lande giver et stort behov for nordisk forsvarssamarbejde, og svensk og finsk NATO-medlemskab gør det muligt at gøre det i en NATO-ramme. Også genvalget af Donald Trump som amerikansk præsident og den resulterende svækkelse af de transatlantiske bånd betyder, at de nordiske lande skal investere mere i deres sikkerhed og forsvar. I betragtning af situationen og de store muligheder, som ensartet medlemskab giver, er visionen for nordisk forsvarssamarbejde ambitiøs: Der arbejdes hen imod en integreret nordisk forsvarsstyrke, der kan gennemføre kombinerede fælles militære operationer (Poulsen m.fl. 2024).

Man har allerede taget de første skridt i den retning: I 2023 underskrev de nordiske flyvevåbenschefer et første såkaldt Nordic Air Commanders' Intent; en hensigtserklæring, der har til formål at oprette ét samlet nordisk luftforsvar, hvor de fire nordiske lande kan operere problemfrit sammen som én styrke (Forsvarskommandoen 2023). Også the Nordic Defence Concept, et nordisk forsvarskoncept, er blevet skabt i rammen af det forstærkede NORDEFCO-samarbejde. Konceptet arbejder hen imod et styrket fælles forsvar af Norden, hvor de nordiske landes nationale forsvarsplaner skal samtænkes og harmoniseres, samt der skal sikres gnidningsfri overgang til NATO's regionale forsvarsplaner i krise- eller krigstid. Det skal også fremme flere fælles militærøvelser og uddannelsesaktiviteter, kapacitetsopbygning, og fælles operationer (Forsvarskommandoen 2024). Danmark og Norge har for eksempel indgået et samarbejde om MH-60R Seahawk-helikoptere. Norske helikopterbesætninger og flymekanikere kommer til Danmark for træning, uddannelse og gennemførelse af operationel flyvning med danske MH-60R Seahawk-helikoptere for at fastholde kompetencerne indenfor maritime helikopteroperationer indtil Norge har fået en ny maritim helikopter efter landet valgte at opgive deres NH90-helikopterkapacitet (Forsvarskommandoen 2025). Forsvaret på den anden side får vigtigt viden om anti-ubådskrigsførelse ud af samarbejdet (Poulsen 2025).

Pointen her er selvfølgelig at det nordiske forsvarssamarbejde skal styrke afskrækkelsen af Rusland og forsvaret af den nordiske region samt bidrage til NATO's generelle forsvar og afskrækkelse i det euro-atlantiske område. Når man betragter landenes militære kapaciteter sammenlagt, så råder de nordiske lande over ret formidable styrker, der kan bidrage til at afskrække Rusland fra at angribe et land i Østersøregionen i fremtiden. Finland har en af Europas største væbnede styrker per indbygger og kan mobilisere 280.000 tropper på få uger, mens næsten hver sjette finne, i alt omkring 900.000, er reservist. Sverige har et højteknologisk udrustet forsvar og en blomstrende forsvarsindustri, der ikke kun producerer egne kampfly i form af Saab Gripen, men også en af verdens mest avancerede kampvogne og infanterikampkøretøjer (Rasmussen 2025). Sammenlagt råder de nordiske lande for eksempel over næsten

250 kampfly og 390 kampvogne, flere end for eksempel Tyskland, Frankrig og Storbritannien (MilitaryRated 2024a; MilitaryRated 2024b). Udbygning og modernisering af de nordiske forsvar er for alvor i gang, også som nordisk samarbejde. For eksempel underskrev Danmark og Sverige i slutningen af 2024 en aftale om 115 nye infanterikampkøretøjer (IKK) fra svenske Hägglunds (Poulsen 2025), og Danmark og Norge har i starten af 2025 underskrevet en aftale, der fokuserer på investeringer i fælles våbensystemer mm. for at reducere omkostninger i forbindelse med anskaffelse, vedligeholdelse, samt uddannelse og træning (Haugaard 2025).

Men før de høje ambitioner kan indfries, skal der stadig overkommes signifikante udfordringer: NATO's kommandostruktur skal komme på plads i regionen, efter Finland og Sverige blev medlemmer. Men øget interoperabilitet, og visionen om fuld integrerede styrker, kræver væsentlig mere integrerede kommandostrukturer end NORDEFCO's tidligere tilgang, hvor kommando og kontrol håndteredes nationalt. Der ligger også udfordringer i de forskellige landes nationale forsvarsindustrier samt politiske interesser, der ikke nødvendigvis peger i samme retning. Her trækker bilaterale samarbejdsaftaler med andre lande de nordiske lande i forskellige retninger; for eksempel har Norge et samarbejde med Storbritannien om at bygge deres nye fregatter og samarbejder med Tyskland om ubåde. Finland har et samarbejde med USA og Canada om isbrydere. De nordiske lande har også væsentlig forskellige tilgange til totalforsvar (eller samfundssikkerhed), som bliver stadig mere relevante i en tid, hvor Rusland øger sit hybride aktivitetsniveau, og rollen som værtsnation og logistikhub i forsyningslinjerne til de baltiske lande bliver mere og mere tydelig og pressende i de nordiske stater. De nordiske lande har forskellige regler, love og standarder, som giver logistiske og sammenarbejds-mæssige udfordringer, der ikke er nemt at overkomme (Gjerde, 2025).

Konklusion: Hvor står Danmark?

Selvom der stadig ligger en del udfordringer på vejen til, at nordisk forsvarssamarbejde helt kan leve op til dets potentiale – og de høje politiske ambitioner – er situationen den mest lovende nogensinde. En fælles trusselforståelse og fælles NATO-medlemskab har banet vejen for, at Norden får en formidabel forsvarsstyrke. Hvad betyder alt det for Danmark?

Kongeriget Danmark spænder fra Arktis over Nordatlanten til Østersøen i den geografiske beliggenhed af rigsdelene og er dermed direkte berørt af en sammenbinding af de forskellige strategiske krigsskuepladser igennem Sveriges og Finlands NATO-medlemskab. Det ser ud til, at landet nu fuld ud understøtter visionen for nordisk forsvarssamarbejde i både ord og handling på trods af tidligere fodslæberi til fordel for strategiske partnerskaber med USA og Storbritannien (Rasmussen 2025). Ikke desto mindre er der stadig fare for, at samarbejdet kan gå i opløsning over konkurrence om at få opmærksomhed fra den amerikanske præsident Donald Trump igennem investeringer i ame-

rikanske kapaciteter, for eksempel. Geografisk placering og sikkerhedsinteresser lægger op til en ansvars- og opgavefordeling, men ikke alle geografiske områder og opgaver er lige relevante (eller interessante) for amerikanerne.

Spørgsmålet er også, hvilken balance der skal findes mellem en, måske naturlig, opgavefordeling baseret på geografi og trussel, og en fuld integreret styrke, der gennemfører kombinerede fælles militære operationer. De samme danske kapaciteter kan ikke samtidig være i Grønland og Baltikum (eller Finland) eller overvåge (og eventuel bekæmpe) russisk skibs- og ubådsaktivitet i havet mellem Grønland, Island, Færøerne og Storbritannien (det såkaldte GIUK-gab) og Østersøen. Det er afgørende, at forsvarspolitiske og militære beslutninger træffes med nordisk forsvarssamarbejde in mente, for at samarbejdet kan overkomme de resterende udfordringer på vej til at indfri visionen. Dog virker det til, at en hel del af beslutningerne stadig er styret hovedsageligt af andre interesser; for eksempel den danske ide om selv at bygge en stor del af den danske flådes nye skibe.

Det er afgørende, at Danmark ikke fremstår passivt eller uengageret i det nordiske samarbejde, da dette risikerer at føre til politisk marginalisering, i takt med at de øvrige nordiske lande styrker deres indbyrdes integration. Især i en verden, hvor præsident Trump sætter spørgsmålstejn ved NATO's solidaritet og USA's rolle i europæisk sikkerhed, er et stærkt regionalt forsvarssamarbejde i Norden i rammen af NATO (og også EU) afgørende for regionens sikkerhed.

Referencer

- Brundtland, Arne Olav (1966). The Nordic Balance: Past and Present. *Cooperation and Conflict* 1(4), s. 30-63.
- Charlemagne (2023). The Baltic is delighted to be a NATO lake. *The Economist*, 10. august. <https://www.economist.com/europe/2023/08/10/the-baltic-is-delighted-to-be-a-nato-lake>.
- Ellemann-Jensen, Uffe (2009). The Nordic area can be a dangerous place. I Michael Funch & Jesper Schou-Knudsen (red.), *One for all, all for one?: New Nordic Defence Partnership?*, s. 19-23). Nordisk Ministerråd.
- Forsberg, Tuomas (2013). The rise of Nordic defence cooperation: A return to regionalism? *International Affairs* 89(5), s. 1161-1181.
- Forsvarskommandoen (2023). Nordiske air chiefs: Vi skal have ét samlet luftforsvar. Forsvaret, 24. marts. <https://www.forsvaret.dk/da/nyheder/2023/nordiske-air-chiefs-vi-skal-have-et-samlet-luftforsvar/>.
- Forsvarskommandoen (2024). Fælles koncept styrker nordisk forsvarssamarbejde. Forsvaret, 20. september. <https://www.forsvaret.dk/da/nyheder/2024/falles-koncept-styrker-nordisk-forsvarssamarbejde/>.
- Forsvarskommandoen (2025). Norsk besætning på dansk helikopter. Forsvaret, 5. juli. <https://www.forsvaret.dk/da/nyheder/2025/norsk-besatning-pa-dansk-helikopter/>.
- Gjerde, Ingrid Margrethe (2025). Nordic Defence Cooperation: Opportunities and Challenges. NATO in the Nordics Conference, Oslo, 18. september.
- Haugaard, Mie (2025). Danmark og Norge aftaler nyt forsvarssamarbejde. TV2, 25. februar. <https://nyheder.tv2.dk/live/samfund/2025-02-25-danmark-og-norge-aftaler-nyt-forsvarssamarbejde>.
- Herning, Lars (udateret). Det nordiske samarbejdes historie. Nordisk Samarbejde. <https://www.norden.org/da/information/det-nordiske-samarbejdes-historie>.
- Jokela, Juha & Tuomas Iso-Markku (2013). Nordic Defence cooperation: Background, current trends and future prospects? Fondation pour la recherche stratégique (FRS).
- Jørs, Petra Mathilde, Mikkel Runge Olesen & Jakob Linnet Schmidt (2025). Forsvarssamarbejde i Norden har aldrig haft bedre vilkår. *OLFI*, 17. juli. <https://olfi.dk/2025/07/17/forsvarssamarbejde-i-norden-har-aldrig-haft-bedre-vilkaar/>.
- Kayali, Laura (2023). Sorry Russia, the Baltic Sea is NATO's lake now. *POLITICO*, 13. juli. <https://www.politico.eu/>

- article/nato-lake-what-sweden-and-finland-will-change-in-the-baltics-russia-ukraine-war/.
- Messmer, Marion (2024). The Baltic Sea is far from a 'NATO lake' – the alliance must strengthen its defences. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2024/04/baltic-sea-far-nato-lake-alliance-must-strengthen-its-defences>.
- MilitaryRated (2024a). Nordic Land Forces | Operational Quantities & Power Comparison | Sweden, Denmark, Norway & Finland. 19. april. <https://www.youtube.com/watch?v=sZcFnN8d31Y>.
- MilitaryRated (2024b). The Rise of Nordic Air Power: A United Force in the Skies | Europe's largest fighter force? 23. oktober. <https://www.youtube.com/watch?v=SR-JuwcHdwcw>.
- NORDEFCO. (2012). *Military Coordination Committee Annual Report 2012*. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fd/temadokumenter/nordefco_military-coordination-committee-annual-report-2012.pdf.
- Poulsen, Troels Lund (2025). Forsvarsministeren: Nordens militære samarbejde taler sit tydelige og alvorlige sprog. *Avisen Danmark*, 13. februar. <https://avisendanmark.dk/debat/forsvarsministeren-nordens-militaere-samarbejde-taler-sit-tydelige-og-alvorlige-sprog>.
- Poulsen, Troels Lund, Antti Häkkinen, Þorgerður Katrín Gylfadóttir, Bjørn Arild Gram, & Pål Jonson (2024). Vision for Nordic Defence Cooperation (NORDEFCO). 30. april. <https://www.nordefco.org/files/NORDEFCO-vision-2030-.pdf>.
- Rasmussen, Sune Engel (2025). Sweden Has the Tanks. Finland Has the Troops. Welcome to the Pan-Nordic Army. *Wall Street Journal*, 21. april. <https://www.wsj.com/world/europe/europe-nordic-military-defense-a5d5da5b>.
- Røksund, Arne (2011). A word from the MCC chairman. I *NORDEFCO Military Level Annual Report 2010*, s. 4-5. Forsvaret. <https://www.nordefco.org/Files/AR2010.pdf>.
- Saxi, Håkon Lunde (2019). The rise, fall and resurgence of Nordic defence cooperation. *International Affairs* 95(3), s. 659-680.
- Scholz, Olaf (2022). Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz. Bundesregierung, 27. februar. <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975954/2008580/b7348ec7b88380164f7873453c7b6758/25-2-bk-reg-erkl--data.pdf?download=1>.
- Staun, Jørgen (2023). Finsk og svensk medlemskab af NATO kan øge spændingerne i Østersøregionen. Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS). <https://www.diis.dk/publikationer/finsk-svensk-medlemskab-nato-kan-oege-spaendingerne-oestersoeregionen>.
- Theussen, Amelie (2023a). Er Østersøen en 'NATO-indsø'? *Ræson* 53.
- Theussen, Amelie (2023b). Arktis og Østersøen skal tænkes sammen i forsvarspolitikken. Dansk Institut for Internationale Studier. <https://www.diis.dk/publikationer/arktis-oestersoeen-taenkes-sammen-forsvarspolitikken>.
- Thomassen, Søren (2022). Nordisk forsvarsforbund – en utopi. *Ny Politik* 2022(2). <https://www.ny-politik.dk/NP-2-2022/2-6-22.html>.

Forsvarsteknologisk innovation: Triple helix-samarbejdet skal virke i praksis

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

Danmark står over for et presserende behov for at styrke sin forsvarteknologiske innovation, men triple helix-samarbejdet mellem forsvar, forskning og industri fungerer sjældent i praksis. Samarbejdet udfordres af forskellige orienteringer, tidshorisonter og forståelser af innovation, hvilket skaber barrierer for fælles udviklingsprojekter. Skal Danmark blive teknologidefinerende og imødekomme både EU's og egne behov for hurtigere innovation, må alle parter udfordre egne udviklingspraksisser og komme hinanden i møde. Samtidig rejser triple helix-modellen potentielle udfordringer, der kræver opmærksomhed, herunder forskningsfrihed, transparens og ansvarlig håndtering af teknologi med militære anvendelser.

Indledning

”Køb, køb, køb” har, for at bruge statsminister Mette Frederiksens formulering, været regeringens forsvarspolitiske mantra i 2025. Mantraet flugter med Europa-Kommissionens hvidbog om europæisk forsvar fra marts, hvori de beskriver behovet for ”at lukke de kritiske kapabilitetshuller”, eller med andre ord at opbygge kampkraft på kort sigt (Europa-Kommissionen 2025). Men kommissionen beskriver ved samme lejlighed også en anden og mindst lige så vigtig dimension, nemlig nødvendigheden af at transformere europæiske forsvar gennem *disruptiv* innovation. Europa skal også gøre sig klar til den krig, som skal forhindres om tre-fem år. Det kræver, at Europa bliver teknologidefinerende: Det vil sige, at nyskabende teknologisk forskning hurtigere bliver omsat til produkter af nytænkende industrivirksomheder og implementeret af en tilpasningsparat forsvarsorganisation. Men hvordan gør Danmark det, når Forsvaret de sidste 40 år har specialiseret sig i materielanskaffelser fra udlandet gennem langstrakte indkøbsprocedurer, når dansk forsvarsindustri har haft salg til USA som førsteprioritet, og når danske forskningsinstitutioner har haft blikket rettet mod hjemtag fra EU's rammeprogrammer?

Ét svar, der går igen, er et tættere samarbejde mellem forsvar, forskning og forretning, også kendt som ”triple helix”. Allerede i 2021 pegede regeringens forsvarsindustrielle strategi på triple helix som løsningen på Forsvarets ikketidsvarende anskaffelsesprocedurer på droneområdet (Regeringen 2021). Og året efter – i forbindelse med lanceringen af Niels Bohr Instituttet som en NATO's Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic – blev triple helix beskrevet som fundamentet for, at Danmark kunne levere et solidt bidrag til alliancen (Forsvarsministeriet 2022). Men i praksis er eksemplerne

**JEPPE TEGLSKOV
JACOBSEN**

Nationalt
Forsvarsteknologisk
Center
jeppetj@nfc.dk

**TRINE ROSENGREN
PEJSTRUP**

Dansk Institut for
Internationale Studier
trpe@diis.dk

på succesfulde triple helix-samarbejder på forsvarsområdet få. Denne artikel spørger, hvorfor det er så svært, hvordan udfordringerne kan overkommes, og hvilke risici triple helix kommer med.

Triple helix: Hvad er det?

Triple helix-modellen beskriver innovation som et produkt af systematisk samarbejde mellem tre centrale aktører: universiteter, industri og myndigheder. Konceptet blev udviklet af Henry Etzkowitz og Loet Leydesdorff i midten af 1990'erne som en teoretisk ramme, der trækker på multiple disciplinære perspektiver, herunder evolutionær økonomi samt videnskabs- og teknologisociologi (Etzkowitz & Leydesdorff 1995). Modellen udspringer af en kritik af traditionelle lineære innovationsmodeller, hvor disse tre sfærer opererer adskilt. I stedet argumenterer triple helix for, at moderne vidensøkonomier kræver overlappende og integrerede relationer mellem institutioner med komplementære kapaciteter (Etzkowitz 2008).

Kernen i modellen er enkel: Ingen af de tre aktører kan skabe effektiv innovation alene. Universiteter besidder forskningskompetencer, men mangler ofte ressourcer til at omsætte forskning til kommercielle produkter. Virksomheder har kapital og markedskendskab, men har brug for den grundlæggende forskning, som universiteterne producerer. Staten kan investere i langsigtede projekter og skabe politiske rammer, men er afhængig af både universiteter og virksomheder til faktisk at udvikle og implementere løsninger. Når disse tre sfærer arbejder tæt sammen, opstår der ifølge modellen synergieffekter – det samlede resultat bliver større end summen af de enkelte dele.

Konkret betyder det, at universiteter udvikler sig fra primært at være forsknings- og undervisningsinstitutioner til også at blive iværksættende aktører, der aktivt understøtter kommercialisering og virksomhedsskabelse. Erhvervslivet investerer i forskning og uddannelse, mens staten spiller en iværksættende rolle gennem strategiske investeringer og koordination af tværsektorielle projekter.

Innovation forstås i denne sammenhæng som implementeringen af nye eller markant forbedrede produkter, services, processer eller organisatoriske metoder, der skaber målbar værdi (OECD 2018). Det understreger, at innovation ikke blot handler om idéudvikling, men praktisk anvendelse og værdiskabelse – en kompleks proces, der sjældent kan gennemføres af en enkelt aktør alene, hvilket legitimerer behovet for triple helix-samarbejde.

Praktiske udfordringer og muligheder

På trods af sin udbredte accept og anvendelse i både forskningskredse og politiske sammenhænge har triple helix-modellen mødt kritik for ikke at virke i praksis. Kritikken går på, at modellen har en tendens til at undervurdere

de grundlæggende institutionelle og kulturelle forskelle på tværs af industri, forskning og myndigheder (Shinn 2002; Andersson & Andersson 2020).

Vender vi blikket mod de danske relationer mellem forsvar, forskning og forretning tydeliggøres en række centrale forskelle og deraf følgende udfordringer. Tre forskelle skal anerkendes og adresseres, for at triple helix for alvor kan bidrage til forsvaret af Danmark. Det drejer sig om forskellige orienteringer, tidsperspektiver og forståelser af slutproduktet.

Forsvaret, dansk forsvarsindustri og dansk forsvarsteknologisk forskning har i de seneste årtier orienteret sig i fundamentalt forskellige retninger. Som nævnt i indledningen har dansk forsvarspolitik i stigende grad prioriteret indkøb af færdigudviklet, udenlandsk materiel. Som følge heraf har Forsvarsministeriets Materiel- og Indkøbsstyrelse (FMI) haft som primær opgave at effektivisere og strømline anskaffelsesprocedurerne. En sådan hyldevareorientering har samtidig betydet en nedprioritering af Forsvarets egne udviklingsopgaver og en løbende nedskalering af de teknologiske forskningskompetencer i FMI – og derved også mindre daglig berøringsflade med civile forskningsinstitutioner og virksomheders forsknings- og udviklingsafdelinger.

I lyset af denne prioritering har dansk teknologiforskning vendt sig mod andre finansieringskilder, primært de europæiske rammeprogrammer til forskning og innovation som f.eks. det indtil 2028 rent civile Horizon-program, der er EU's primære forsknings- og innovationsprogram. Den mere rendyrkede forsvarsteknologiske forskning har kunne søge finansiering i Den Europæiske Forsvarsfond (EDF), hvis projektkonsortier hovedsageligt har været drevet af store europæiske forsvarsvirksomheder, som har brugt fonden som en måde at finansiere egne forsknings- og udviklingsaktiviteter (NFC 2024). Dansk teknologiforskning i regi af EDF har således primært fungeret som understøttelse af udenlandske forsvarsvirksomheder.

De danske forsvarsvirksomheder har kun i mindre grad orienteret sig mod EDF og kun delvist mod Forsvaret. Forsvaret er en lille kunde, og de danske forsvarsvirksomheder kan ikke overleve udelukkende på at levere materiel og services til Forsvaret (Regeringen 2021). Derfor har danske forsvarsvirksomheder et stort internationalt udsyn og har historisk orienteret sig mod at blive under- og komponentleverandør for store amerikanske forsvarsvirksomheder. Her har modkøbsordningen, som f.eks. har koblet Terma på F35-kampflyprogrammet, været et vigtigt værktøj for at styrke dansk forsvarsindustri (Forsvaret 2024).

De forskellige orienteringer gør, at der mangler erfaring med samarbejde og naturlige snitflader mellem de tre dele af triple helix. Dette bestyrkes af de to følgende, nært beslægtede udfordringer: forskellen i tidsperspektiv og forståelsen af slutproduktet.

De danske universiteters tekniske forskning spænder bredt – fra grundforskning til anvendte forskning. Men selvom det meste af universiteternes for-

svarssteknologiske forskning har karakter af anvendt forskning, har forskningsprojekterne oftest den samme tids- og produktmæssige form, nemlig treårige projekter, der involverer ansættelse af ph.d.-studerende og postdocs med det formål at udvikle prototyper og koncepter, som gerne skulle endeligt konsolideres i slutningen af projektet som ny viden i fagfællebedømte videnskabelige publikationer. Det betyder, at forskningsverdenens forventning til at indgå samarbejder med industri og Forsvaret typisk vil have karakter af treårige projektf finansiering baseret på en overordnet problemdefinition fra Forsvaret. I denne logik er det så industriens rolle at omsætte forskningsprojektets viden til kommerciel produktion og salg.

For forsvarsindustrien og Forsvaret er forventningen til et konkret triple helix-samarbejde ofte anderledes. De danske forsvarsvirksomheder har typisk allerede produkter på hylder og har naturligt rettet fokus mod at udvikle og tilpasse disse med henblik på et klart slutmål: salg. Industrien ønsker ligesom forskningsverdenen, at Forsvaret beskriver sine operative behov og de problemer, som det gerne vil have løst. Men tidshorisonten er som regel væsentligt kortere end tre år. Forsvaret ønskes tæt på som partner i – og allerhelst aftager af – produktudviklingsprojektet, da det derved stiller virksomheder stærkere, når produktet skal eksporteres.

Forsvarets forståelse af et projekt slutter ikke, når ny viden er genereret eller et produkt er indkøbt – det slutter, når projekt overgår til drift. Tidshorisonten er her både kort og lang: kort, fordi Forsvarets manglende udviklingskultur og risikovillighed skaber krav til, at et nyt produkt skal virke med det samme og efter de af Forsvaret klart definerede kravsspecifikationer, og lang, fordi den interne implementeringsfase i Forsvaret ofte er tidskrævende.

De forskellige forventninger til tidsperspektiv og slutprodukt afspejler i højere grad en langsommere lineær innovationsmodel, hvor universiteterne producerer ny viden, industrien udvikler og kommercialiserer, og Forsvaret indkøber og implementerer. Universiteterne har forsøgt at bygge bro til industrien gennem oprettelsen af forskellige innovationshubs, hvor studerende og forskere kan få hjælp til at omsætte idéer og ny viden til startupvirksomheder. På forsvarsområdet har Innovationsfonden, Industriens Fond og Danmarks Eksport- og Investeringsfond (EIFO) understøttet dette ved at gå sammen og skabt forsvarsacceleratoren Defence Tech Danmark (Innovationsfonden 2025). Men skal en triple helix-model med løbende samarbejde, der lover hurtigere innovation, lykkes i praksis, må hver af de tre dele bevæge sig mod hinanden i de konkrete samarbejdsprojekter.

Forsvaret skal bevæge sig væk fra kortsigtede indkøb af næst færdige hyldevarer fra industrien og over mod et faktisk engagement i mere åbne, længerevarende og risikovillige udviklingsprojekter (Jacobsen 2025). Samtidig er det centralt, at Forsvarsministeriet politisk investerer i og sponsorerer samarbejdet – som man i Danmark har haft succes med på andre områder som fødevarer og energi. Industrien skal i tillæg til kortsigtet udvikling og salg af et

eksisterende produkt aktivt involvere sig i projekter, hvor forskningsverdenen også leverer nogle for virksomhederne potentielt interessante nye teknologier i en tre-fireårig tidshorisont. Og forskningsverdenen skal acceptere at indgå i projekter, der både leverer teknologiudvikling på kort sigt og teknologiforskning på mellemlang sigt. Her er de såkaldte Godkendte Teknologiske Serviceinstitutter, der har særlig godkendelse fra Uddannelses- og Forskningsministeriet, oplagte projektpartnere, da de netop er sat i verden for blandt andet at levere teknologiudvikling og -modning på en kortere bane end universiteterne og mere målrettet med industriens behov for øje.

Men selv hvis forsvar, forretning og forskning finder fælles fodfæste, kommer et tættere samarbejde også med en række risici.

Risici ved triple helix

I sin afgangstale i 1961 advarede den amerikanske præsident Dwight D. Eisenhower mod det militær-industrielle kompleks – en alliance mellem forsvarssindustrien og det militære apparat, der kunne true demokratisk kontrol og skabe uhensigtsmæssige magtstrukturer (Eisenhower 1961). Selvom den nuværende danske kontekst adskiller sig markant fra det amerikanske forsvarskompleks i 1960'ernes kolde krig, hvor en massiv våbenindustri opererede i tæt symbiose med Pentagon, rejser den aktuelle integrering af dansk akademia, forsvarsindustri og myndigheder vigtige spørgsmål. Hvad sker der egentlig, når universiteter systematisk kobles sammen med forsvarsindustrien? Hvilke konsekvenser har det for centrale værdier som forskningsfrihed, demokratisk kontrol og videnskabelig uafhængighed?

Forsvarspolitiske interesser udfordrer de grundlæggende præmisser for og incitamentsstrukturer i forskning: åbenhed, uafhængighed, fri publicering. Når forskningsprojekter får forsvarspolitisk relevans, må de ofte klassificeres. Det bryder med universiteternes kerneopgave om at dele viden åbent både med andre forskere, som kan efterprøve og bygge videre på resultaterne men også borgere eller folkevalgte, som ønsker adgang til information om, hvad der forskes i, og hvordan pengene bruges. Samtidig rejser triple helix også spørgsmål om de danske universiteters uafhængighed. Universiteter er i stigende grad afhængige af ekstern finansiering fra statslige myndigheder og private fonde, som kan have politiske og kommercielle interesser. Ligesom på andre områder risikerer integration af forskningsinstitutioner i forsvarsteknologiske projekter således også at gøre universiteter til instrumenter i politiske og kommercielle dagsordener.

Samtidig er de internationale og europæiske reguleringsmekanismer, der skal kontrollere våbeneksport og sikre ansvarlig våbenudvikling, under massivt pres. Diplomatisk uenighed blokerer for nye aftaler, mens den accelererende teknologiudvikling overhaler eksisterende regelsæt. Triple helix-modellens systematiske fokus på at høste innovation fra civilsektoren og applicere den militært – det såkaldte *spin-in* – accelererer problemstillingen, idet den in-

stitutionaliserer teknologioverførsel, som eksisterende våbenkontrollmekanismer ikke er designet til at håndtere. Tættere samarbejde mellem forskning, forsvar og forsvarsindustri nødvendiggør derfor en bredere diskussion, der ikke kun fokuserer på hvordan innovation høstes, men også på konsekvenserne af tværsektorielle integrationer, og på hvordan ansvarlig forsvarsteknologisk udvikling kan sikres.

Konklusion

Triple helix-modellen fremstår som en lovende løsning på nogle af Danmarks forsvarsteknologiske udfordringer, men vejen fra teori til praksis er brolagt med betydelige forhindringer. Forsvaret, forsvarsindustrien og forskningsverdenen har gennem årtier udviklet fundamentalt forskellige orienteringer, tidsperspektiver og forståelser af innovation, hvilket gør samarbejdet vanskeligt. Skal triple helix-samarbejdet skabe den ønskede innovative kapacitet, kræver det, at alle tre aktører bevæger sig væk fra deres etablerede praksisser: Forsvaret mod mere risikovillige udviklingsprojekter, industrien mod længere projektperioder og engagement i forskningsbaseret innovation, og forskningsverdenen mod mere fleksible projektformer med blik for både kortsigtede teknologiudviklingsbehov og længerevarende forskningsprocesser. Samtidig må vi ikke overse de demokratiske risici, der følger med tættere integration mellem academia, industri og militære interesser. Forskningsfrihed, eksportkontrol og offentlig transparens fortjener samme opmærksomhed som den teknologiske innovation. Kun gennem kritisk refleksion over både muligheder og begrænsninger kan triple helix-samarbejder bidrage ansvarligt til Danmarks forsvarsteknologiske fremtid.

Referencer

- Andersson, David Eemanuel & Åke E. Andersson (2020). The impossibility of the triple helix. *Prometheus* 36(3), s. 235-252.
- Eisenhower, Dwight D. (1961). Military-industrial complex speech. 17. januar. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/eisenhower001.asp.
- Etzkowitz, Henry & Loet Leydesdorff (1995). The Triple Helix – University-industry-government relations: A laboratory for knowledge-based economic development. *EASST Review* 14(1), s. 14-19.
- Etzkowitz, Henry (2008). *The triple helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. Routledge.
- Europa-Kommissionen (2025). Introducing the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan - Readiness 2030. https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/introducing-white-paper-european-defence-and-rearm-europe-plan-readiness-2030_en.
- Forsvaret (2024). F-35 skaber ordrer hos danske virksomheder. 5. august. <https://www.forsvaret.dk/da/materiel2/f-35---danmarks-nye-kampfly/f-35-industrisamarbejde2/danske-ordre/>.
- Forsvarsministeriet (2022). Danmark udvalgt til nyt NATO-center. 5. april. <https://www.fmn.dk/da/nyheder/2022/danmark-udvalgt-til-nyt-nato-center/>.
- Innovationsfonden (2025). Nyt forsvarsprogram skal skabe fremtidens danske forsvarsvirksomheder. 10. april. <https://innovationsfonden.dk/da/news-article/nyt-forsvarsprogram-skal-skabe>.
- Jacobsen, Jeppe Teglskov (2025). *Militær AI: Amerikanske erfaringer, danske muligheder*. Djøf Forlag & Center for Militære Studier (CMS).
- NFC (2025). *Forsvarsteknologisk forskning i Danmark*. Februar. Nationalt Forsvarsteknologisk Center (NFC). <https://www.ft.dk/samling/20231/almdel/FOU/bilag/75/2823395.pdf>.

OECD (2018). *Oslo Manual 2018: Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation*. 4. udgave. OECD Publishing.

Regeringen (2021). *Regeringens strategi for dansk forsvarsindustri*. August. Erhvervsministeriet, Forsvarsministeriet, Udenrigsministeriet & Uddannelses- og Forsk-

ningsministeriet. <https://www.fmn.dk/globalassets/fmn/dokumenter/nyheder/2021/-regeringens-strategi-for-dansk-forsvarsindustri-dk-.pdf>.

Shinn, Terry (2002). The Triple Helix and new production of knowledge: Prepackaged thinking on science and technology. *Social Studies of Science* 32(4), s. 599-614.

Ukraines dronekrig: Implikationer for Danmark

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

Artiklen argumenterer for, at Ukraines succes med droner afhænger af organisatorisk kultur og menneskelig dømmekraft frem for af teknologi alene. Med udgangspunkt i tre analytiske kriterier (omkostningseffektivitet, teknologisk modenhed og menneskelige forudsætninger) gennemfører artiklen en socioteknisk analyse af både menneskestyrede og autonome droners offensive og defensive anvendelser. Analysen viser, hvordan den største effekt af dronerne bygger på en eksperimenterende innovationskultur, adaptiv læring og tæt samspil mellem mennesker og maskiner, operatører og systemer. På denne baggrund konkluderer artiklen, at dansk droneoprustning bør prioritere kultur, træning og organisationsudvikling som forudsætning for teknologisk innovation og integration.

Tidligt om morgenen, den 1. juni 2025 blev en af de mest opsigtsvækkende operationer i krigen mellem Ukraine og Rusland gennemført: Operation Edderkoppespind. Over 40 russiske bombefly, overvågningsfly og transportfly blev enten ødelagt eller beskadiget langt fra frontlinjen – ikke af avancerede missiler eller dyre kampfly, men derimod af små, billige droner sendt af sted fra parkerede lastbiler, fjernstyret af ukrainske dronepiloter der – måske – var guidet af algoritmisk billedgenkendelse.

Operation Edderkoppespind er symptomatisk for, hvordan krigens logik er under forandring i dronens tidsalder. I stedet for tunge platforme og hierarkiske kommandostrukturer, formes moderne militære operationer i stigende grad af evnen til at bruge bredt tilgængelige teknologier på nye måder, og hvor kampkraft derfor ikke alene beror på traditionelle kapaciteter som kampfly og fregatter, men på evnen til at kombinere lavteknologiske midler med højteknologisk snilde.

Denne transformation rejser en række vigtige spørgsmål for småstater som Danmark: Hvilke slags droner skal vi anskaffe? Hvordan skal vi beskytte os imod dem? Og hvordan kan vi bedst integrere dem i fremtidens forsvar? For at besvare disse spørgsmål præsenterer denne artikel en socioteknisk analyse af Ukraines erfaringer med droner. Disse erfaringer kan ikke reduceres til teknologi alene, men må forstås ud fra mindst tre sammenhængende kriterier: 1) *omkostningseffektivitet*, hvordan selv billige droner kan overvælde og neutralisere dyrt materiel; 2) *teknologisk modenhed*, evnen til at integrere ny teknologi i organisationen; og 3) *menneskelige forudsætninger* – for uden de

**ANDREAS
IMMANUEL GRAAE**
Forsvarsakademiet
agra@fak.dk

**DANIEL MØLLER
ØLGAARD**
Forsvarsakademiet
daol@fak.dk

rette kompetencer, doktriner, træningssystemer, beslutningsprocesser og kultur forbliver selv de mest avancerede droner ineffektive.

Analysen falder i to afsnit. Det første fokuserer på *menneskestyrede droner*, og hvordan træning, dømmekraft og samarbejde mellem operatør og teknologi former både offensive og defensive anvendelser. Den anden del vender blikket mod *autonome droner* og diskuterer de muligheder og udfordringer, som denne gradvise reduktion af menneskelig kontrol rejser for fremtidens forsvar. Artiklen konkluderer på baggrund af dette, at Danmarks militære dronestyrke afhænger mindre af teknologi og mere af evnen til at skabe en lærende kultur og eksperimenterende samspil mellem mennesker og maskiner.

Menneskestyrede droner

Trods den stigende opmærksomhed omkring autonome systemer og kunstig intelligens viser Ukraine-krigen, at mennesket fortsat er det afgørende led i dronens operative succes. Bag hver succesfuld operation står et menneske, hvis situationsforståelse, dømmekraft og evne til at improvisere i realtid gør forskellen mellem succes og fiasko på kamppladsen.

Offensiv anvendelse

Et centralt eksempel er brugen af FPV-droner (first-person view), som er små, hurtige enheder, der kontrolleres via Virtual Reality-briller og håndholdte controllere, ikke ulig et computerspil. Her navigerer dronepiloten gennem live videofeeds, der muliggør lynhurtige beslutninger og høj præcision (Renic & Christensen 2024; Watling & Reynolds 2025). Sådanne relationer mellem operatør og system er et eksempel på det, Lucy Suchman (2007) har beskrevet som menneske-maskine-interaktioner, hvor teknologiens funktion og effekt ikke er givet på forhånd, men skabes gennem samarbejdet mellem menneske og maskine. Dronen er ikke blot et fjernstyret værktøj; den er en partner i en distribueret beslutningsproces, hvor menneskelig intuition og maskinens sensoriske kapacitet gensidigt forstærker hinanden.

Ukrainske erfaringer viser, hvordan denne interaktion kan udnyttes operativt. Et effektivt koncept er såkaldte *kill-teams*, hvor to operatører arbejder sammen: Den ene styrer en overvågningsdrone, der identificerer og følger målet, mens den anden kontrollerer en billig angrebsdrone, som leverer effekten (Watling & Reynolds 2025, s. 10). Denne form for menneskelig koordination muliggør en høj grad af præcision til en ekstremt lav pris. Samtidig understreger den ukrainske tilgang vigtigheden af at rekruttere og uddanne operatører med de rette kognitive færdigheder. Mange af Ukraines dygtigste FPV-dronepiloter er tidligere gamere med hurtige reaktioner, god rumlig forståelse og evnen til at træffe beslutninger under pres (Raska 2025; Matlack, Schwartz & Gill 2025). Dette viser, hvordan krigen har skabt en ny type soldat: den fjernopererende kriger, som kan skabe strategiske effekter fra stor afstand og for få midler.

Erfaringerne fra Ukraine viser desuden, hvordan denne interaktion ikke kun udspiller sig i øjeblikket under selve operationen, men er blevet en organisatorisk kultur og et nationalt eksperiment i kollektiv innovation. Gennem initiativer som Brave1 – et statsligt støttet innovationsøkosystem, der forbinder forsvar, academia og private udviklere – har Ukraine institutionaliseret en kontinuerlig udveksling af idéer, prototyper og læring mellem frontlinje og bagland. Soldater, civile og frivillige kan her dele løsninger, teste nye dronetyper og straks omsætte felterfaring til teknologisk udvikling. Denne bottom-up-tilgang betyder, at udviklingen af droner ikke styres centralt, men drives af menneskelig kreativitet og initiativ. Ukraine har således vist, at innovation på slagmarken ikke primært kommer fra teknologi isoleret set, men fra operatørernes evne til at tænke nyt og samarbejde på tværs af hierarkier og domæner. Det er denne form for menneskedrevet, distribueret innovation, der gør det muligt for et land med begrænsede ressourcer at udfordre en militær overmagt, og som bør inspirere Danmark til at tænke dronekapacitet som et spørgsmål om kultur og læring, snarere end om anskaffelseslister.

Defensiv anvendelse

Menneskets rolle er mindst lige så afgørende i den defensive dimension. Den massive brug af billige droner har skabt en form for krigsøkonomisk asymmetri, hvor det handler om, hvem der kan producere, indsætte og neutralisere droner mest omkostningseffektivt. Når en angrebsdrone koster ned til få tusind kroner, men kræver et luftforsvarsmissil til flere millioner at nedskyde, er forholdet mellem pris og effekt dramatisk forskudt (Renic & Christensen 2024; Bondar 2025). Dette har ført til udviklingen af en ny generation af droneforsvars-strategier, hvor menneskelig tilpasning og teknologisk nytænkning spiller tæt sammen. Fremtidens luftforsvar skal kunne håndtere tusindvis af synkrone angreb både fra billige, masseproducerede droner og fra mere avancerede AI-drevne platforme. Det kræver lagdelte systemer, hvor mennesker ikke blot reagerer, men aktivt prioriterer trusler, vælger neutraliseringsmidler og tilpasser den defensive respons i realtid (Kunertova 2025).

Også her er menneske-maskine-samarbejdet centralt. Automatiserede detektionssystemer kan identificere trusler hurtigere end mennesker, men beslutningen om, hvilke mål der skal bekæmpes først, kræver fortsat menneskelig vurdering – særligt når droner bruges til vildledning i form af f.eks. lokkeduer eller attrap-droner. Endelig understreger erfaringerne fra Ukraine, at den menneskelige faktor er afgørende for at udvikle innovative, omkostningseffektive modforanstaltninger. Jamming-systemer, interceptor-droner og laservåben kræver både teknisk ekspertise og taktisk situationsforståelse for at blive integreret effektivt i et samlet forsvarskoncept. Dronebekæmpelse må derfor tænkes som adaptive systemer, hvor såvel ”hard kill”- som ”soft kill”-teknologier kombineres med menneskelig beslutningskraft (Matlack, Schwartz & Gill 2025). For Danmark betyder det, at investeringer i hardware må følges op af træning og scenarieøvelser, beredskabsplaner og organisatoriske incitamenter, som opmuntrer til eksperimentel læring.

Autonome droner

Selvom Ukraine stadig foretrækker, at det er mennesker, der styrer deres droner, eksperimenteres der i stigende grad med delvist autonome systemer til både offensive og defensive formål. Ukraines strategiske målsætning med disse eksperimenter er klar: at erstatte menneskelige soldater med selvstyrende enheder for derved at reducere krigens økonomiske og menneskelige omkostninger.

Offensiv anvendelse

Mens såkaldte dræberrobotter – der selv kan identificere og engagere mål – ofte affejes som science fiction, bliver delvist autonome våbensystemer allerede benyttet på slagmarken i Ukraine. Bevæbnede droner udstyret med AI-software, som er installeret på små processorer forbundet til dronerne, kan identificere og angribe mere end 60 forskellige russiske militærkøretøjer uden direkte menneskelig kontrol (Hambling 2024). AI-teknologien, der muliggør dette, er billedgenkendelses-algoritmer, som trænes til at genkende bestemte objekter på digitale billeder og videoer. Denne teknologi har været anvendt militært siden 2010'erne og er i dag bredt tilgængelig.

De autonome angrebsdroners militære værdi er åbenlys – i teorien i hvert fald. For eksempel gør teknologien det muligt for droner at operere i områder, hvor trådløs kommunikation er blokeret. Mister dronepiloten forbindelsen som følge af jamming, fortsætter dronen autonomt. Men der er grund til at sætte spørgsmålstegn ved disse systemers *reelle* effekt på slagmarken. De billedgenkendelsesalgoritmer, der siden 2010'erne er blevet udviklet som en del af det amerikanske forsvarsministeriums Project Maven, og som menes at have fungeret som skabelon for Ukraines autonome angrebsdroner, har haft svært ved at opnå en nøjagtighed på over 60 procent ved identifikation af kampvogne på luftovervågningsoptagelser under militærøvelser – ved snefald faldt nøjagtigheden angiveligt til 30 procent (Moshin 2024). Kritiske røster har derfor også påpeget, at autonome våben næppe kan kategoriseres som ”præcisionsvåben”, som mange ellers har gjort (Suchman 2020).

Udover at være fejlbarlige har billedgenkendelsesalgoritmer også vist sig sårbare over for fysisk og digital manipulation, camouflage og vildledning, f.eks. ved brug af klistermærker, maling eller sløringsnet, der nemt kan gennemskues af menneskelige operatører, men som AI-modellerne ikke er trænet til at genkende (Huelss 2025). Brugen af autonome angrebsdroner forudsætter derfor også en veludviklet infrastruktur, der muliggør, at observationer fra slagmarken om, hvordan fjenden forsøger at snyde billedgenkendelsesalgoritmer, hurtigt kan kommunikerer til relevante aktører, og algoritmerne kan justeres derefter. Selvom teknologien bag autonome våben (taktiske droner og algoritmer) ikke i sig selv er dyr, er det netværk af aktører og systemer, der skal holde systemerne opdaterede og dermed relevante, derfor enormt omkostningstungt. Og selvom der bliver testet adskillige ”AI-drevne kapaciteter og teknologier” langs frontlinjerne i Ukraine, er disse fortsat ”i højere grad

eksperimentelle end udtryk for, at AI systematisk erstatter menneskelige funktioner i krigsførelse” (Bondar 2024, s. 1).

Ukraines erfaringer rejser samtidig et fundamentalt spørgsmål for Danmark. For det første viser erfaringerne fra Ukraine, at billedgenkendelsesalgoritmer ikke kan erstatte menneskelig dømmekraft i identifikationen af militære mål, særligt ikke i områder med risiko for civile følgeskader. De er simpelthen ikke præcise nok. For det andet nødvendiggør systemernes sårbarhed overfor manipulation en digital infrastruktur, der er markant mere omfattende end mange andre våbenplatforme. Dette indebærer som minimum en kontinuerlig indsamling, annotering og opdatering af data fra kamppladsen samt kapaciteter til at justere og gentræne algoritmerne i takt med modstanderens forsøg på at snyde dem. Det bør derfor overvejes nøje på politisk niveau, hvorvidt omkostningerne ved anskaffelsen og vedligeholdelsen af autonome angrebsdroner, og den omkringliggende infrastruktur, kan retfærdiggøres med tanke på teknologiens begrænsninger og svagheder.

Defensiv anvendelse

Mens den operative nytteværdi af autonome angrebsdroner er tvivlsom, er der et andet anvendelsesområde, der på kort sigt kan vise sig mere nyttigt: autonome interceptor-droner. Interceptor droner er en slags drone-mod-drone-forsvar og bliver allerede testet og anvendt i Ukraine som en del af landets luftforsvar. Flere danske og internationale virksomheder arbejder lige nu med at udvikle systemer, der udnytter og bygger videre på dette potentiale. For eksempel har danske Terma for nylig indgået et samarbejde med det ukrainske firma Odd Systems med henblik på at udvikle mindre droner, der autonomt kan identificere og uskadeliggøre fjendtlige droner ved f.eks. at flyve ind i dem.

Autonome interceptor-droner er interessante, fordi de potentielt kan øge den defensive beslutningshastighed, samtidig med at de aflaster bemandede luftforsvarssystemer. Men udviklingen og integrationen af autonome interceptor-droner i Danmarks luftforsvar er samtidig forbundet med væsentlige udfordringer. Selvom risikoen for civile tab alt andet lige er mindre sammenlignet med offensiv brug, er der stadig stor risiko for materiel skade ved fejldentifikationer. Det skal derfor sikres, at systemerne kan skelne mellem f.eks. små civile fly og fjendtlige droner – også om natten. Derudover er den allerede udbredte brug af hobbydroner en stor udfordring, for hvordan lærer man en AI at kende forskel på en fjendtlig drone og en hobbydrone, der umiddelbart ser ens ud?

Det er derfor vigtigt, at autonome interceptor-droner integreres med både nye og eksisterende sensor-netværk, således at de autonome systemers beslutninger om at nedkæmpe fjendtlige droner tages på et bredt datagrundlag. Derudover skal der fra politisk hold vedtages klare retningslinjer for, hvor og i hvilke situationer drone-baserede forsvarssystemer må operere autonomt. Det bør for eksempel overvejes, om systemerne udelukkende skal operere uden men-

neskelig kontrol, når der er en erkendt dronetruusel mod Danmark, og hvor luftrummet derfor måske er lukket for civil flyvning.

Konklusion

Erfaringerne fra Ukraine viser, at den egentlige udfordring for Danmark ikke er teknologisk, men kulturel og organisatorisk. Efter år med tøven er droneoprustningen endelig kommet i gang: Nye kampdroner til Hæren er under indfasning, overvågningsdroner til Arktis er bestilt, virksomheder udvikler autonome droner, og et nationalt dronecenter er oprettet for at styrke uddannelse og innovation. Men erfaringerne fra Ukraine viser også, at en ren ”køb, køb, køb”-strategi ikke kan stå alene. Den svære (og strategisk vigtigere) opgave bliver at udvikle de mennesker, organisationer og koncepter, som kan udnytte teknologien optimalt. Det kræver, at droner indgår som integrerede elementer i doktrin, beslutningstagning og planlægning. Etableringen af det nationale dronecenter kan her spille en nøglerolle, ikke blot som træningsfacilitet for operatører, men som innovationshub, hvor taktikere, teknikere, analytikere og beslutningstagere udvikler nye koncepter og doktriner. Det er også disse indsigter, der skal være med til at klæde militære og politiske beslutningstagere på til at tage nogle vanskelige og principielle beslutninger om, hvorvidt og hvordan man vil benytte autonome droner. Her viser erfaringerne fra Ukraine, at deres værdi som offensiv kapacitet er begrænset, men også at der måske er noget at hente i opbygningen af Danmarks fremtidige luftforsvar.

For at lykkes med dette kræver det, at Forsvaret ikke blot tilgår droner, både autonome og menneskestyrede, som nye redskaber, men som en ny måde at tænke og kæmpe på. Dronecentret bør derfor ikke alene fungere som en træningsfacilitet, men som et laboratorium for eksperimenter, hvor mennesker og maskiner udvikles i samspil, og hvor læring, teknologisk nysgerrighed og tværfagligt samarbejde bliver centrale værdier. Det er her – snarere end i de tekniske specifikationer – at grundlaget for en effektiv dansk dronekapacitet skal findes. I sidste ende er det ikke dronerne, men menneskene bag dem, der afgør, om Danmark kan omsætte teknologi til militær effekt på en ansvarlig måde. Dronens styrke ligger ikke i dens teknik, men i den menneskelige fantasi, der bringer den til live. Det er den erfaring, Ukraine allerede har gjort sig, og som Danmark gør klogt i at lytte til.

Referencer

- Bondar, Kateryna (2024). Understanding the Military AI Ecosystem of Ukraine. Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- Bondar, Kateryna (2025). Ukraine's Future Vision and Current Capabilities for Waging AI-Enabled Autonomous Warfare. Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- Hambling, David (2023). Ukraine's AI Drones Seek and Attack Russian Forces Without Human Oversight. *Forbes*, 17. oktober, <https://www.forbes.com/sites/davidhambling/2023/10/17/ukraine-ai-drones-attack-russian-forces-without-human-oversight/>

- bling/2023/10/17/ukraines-ai-drones-seek-and-attack-russian-forces-without-human-oversight/.
- Hanifin, Bill (2025). The Gamification of War. *The Wise Marketer*, 29. juli. <https://thewisemarketer.com/the-gamification-of-war/>.
- Huelss, Hendrik (2025). Transcending the fog of war? US military 'AI' vision, and the emergent post-scopie regime. *European Journal of International Security* 10(2), s. 190-210. <https://doi.org/10.1017/eis.2024.21>.
- Kunertova, Dominika (2025). Learning the Right Lessons: How Ukraine Has Changed Drone Warfare. *Ukrainian Analytical Digest* 11, s. 6-14. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000722714>.
- Matlack, Jon-Wyatt, Sebastian Schwartz & Oliver Gill (2025). *Ukraine's Drone Ecosystem and the Defence of Europe: Lessons Lost Can't be Learned*. London School of Economics and Political Science (LSE).
- Moshin, Saleha (2024). Inside Project Maven, the US Military's AI Project. *Bloomberg*, 29. februar. <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2024-02-29/inside-project-maven-the-us-military-s-ai-project>.
- Raska, Michael (2025). How to Train a Drone Warrior, with Lessons from Ukraine. S. Rajaratnam School of International Studies (RSIS).
- Renic, Neil & Johan F. Christensen (2024). *Drones, the Russo-Ukrainian War, and the Future of Armed Conflict*. Djøf Forlag & Center for Militære Studier (CMS).
- Suchman, Lucy (2007). *Human-Machine Reconfigurations*. Cambridge University Press.
- Suchman, Lucy (2020). Algorithmic Warfare and the Reinvention of Accuracy. *Critical Studies on Security* 8(2), s. 175-187. <https://doi.org/10.1080/21624887.2020.1760587>.
- Usachova, Olga (2023). Play for Ukraine: Wargaming as a resistance pleasure. *Culture, Theory and Critique* 64(1/2), s. 179-195. <https://doi.org/10.1080/14735784.2024.2379814>.
- Watling, Jack & Reynolds, Nick (2025). *Tactical Developments During the Third Year of the Russo-Ukrainian War*. Royal United Services Institute (RUSI).

Efterretning, hybride trusler og tillid

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

Artiklen analyserer, hvordan danske efterretningstjenester kan opretholde offentlig tillid i en tid præget af hybride trusler, øgede beføjelser og faldende autoritetstro. Tillid er afgørende for demokratisk legitimitet, men hemmeligholdelse og skandaler udfordrer den. Behovet for begrundet tillid baseret på indsigt frem for blind tillid fremhæves som centralt, og to væsentlige pointer diskuteres: øget kommunikation og civilsamfundsinvolvering samt styrket demokratisk kontrol og ansvarlighed. Artiklen peger på risici ved samskabelse og selektiv offentliggørelse, som kan skabe utydelige ansvarlighedsstrukturer, og konklusionen understreger, at åbenhed, debat og klare rammer er nødvendige for at sikre legitimitet og modvirke destabilisering i et komplekst trusselsbillede.

Tillid og efterretningspraksis

I en tid med stor opmærksomhed på Forsvaret, oprustning og øgede forsvarsbudgetter, spiller de danske efterretningstjenester, særligt Forsvarets Efterretningstjeneste (FE), en helt central rolle i den nuværende forsvarspolitik. På baggrund af blandt andet FE's vurderinger af den hybride trussel mod Danmark og truslen fra Rusland mod Rigsfællesskabet har den danske regering sat skub i styrkelsen af forsvarsindustrien, fjernet barrierer for at øge tempoet og etableret en accelerationsfond på 120 milliarder kroner. Alle disse tiltag har ikke været uden kontroverser og understreger derfor vigtigheden af en bred og offentlig tillid til tjenesterne og deres trusselsvurderinger. Samtidig udgør hybride trusler en forøget udfordring i forhold til at opretholde tilliden i samfundet. Hybride trusler, forstået som informationspåvirkning, valgindblanding, strategisk sabotage og forskellige former for undergravende virksomhed, udnytter de åbne og transparente strukturer i demokratiske systemer til destabilisering (Wigell 2019). Hybride virkemidler har ofte til formål at skabe usikkerhed og netop at svække borgernes tillid til offentlige myndigheder og til demokratiske processer og praksisser. Dette stiller yderligere krav til troværdigheden af trusselsvurderinger og til tilliden til efterretningstjenesterne som institution. Et centralt spørgsmål bliver derfor: Hvordan kan de danske efterretningstjenester skabe og opretholde tilliden til deres arbejde i en tid, hvor tilliden udfordres?

Inden for efterretningsstudier beskrives offentlighedens tillid som en helt central mulighedsbetingelse for effektivt efterretningsarbejde (Phythian 2005), men forholdet beskrives også som et paradoks. Formålet med tjenesterne er

KIRA VRIST RØNN
Syddansk Universitet
kroenn@sam.sdu.dk

**MELANIE SOFIA
HARTVIGSEN**
Aalborg Universitet
melaniesh@dps.aau.dk

HEDVIG ÖRDÉN
Lunds Universitet
hedvig.orden@iko.lu.se

sikre demokratiet og demokratiske værdier, samtidig med at netop disse demokratiske værdier er på spil i tjenesternes hemmelige og ofte lyssky arbejde (Díaz-Fernández & Del-Real 2025). Dette paradoks udgør en særlig udfordring for efterretningstjenesten med hensyn til at opbygge tillid hos befolkningen.

De danske efterretningstjenester nyder generelt en høj tillid. Inden for efterretningsstudier beskriver man ofte den høje grad af tillid som en form for *blind* eller *default tillid*. Borgerne har ganske enkelt tillid til, at efterretnings-tjenesterne varetager nationens sikkerhed uden at have indsigt i eller erfaringer med tjenesternes konkrete arbejde (Rønn m.fl. 2025). Den høje grad af tillid til samfundets andre institutioner har en afsmittende effekt på offentlighedens tillid til efterretningstjenesterne (Diderichsen 2016), men selvom dette kan ses som en ressource for danske efterretningsaktører, rejser det også visse udfordringer. Den blinde tillid er blevet italesat som en offentlig *laissez faire*-attitude til efterretningsarbejdet, hvor der ikke stilles kritiske spørgsmål ved efterretningspraksisser, og som efterlader et *tillids-tyranni*, hvor tilliden forventes, uden at befolkningen får mulighed for at begrunde tilliden i konkrete erfaringer (Petersen & Tjalve 2018). Derudover beskrives denne ”just-trust-us”-attitude som en forældet forståelse i takt med større grad af adgang til informationer via teknologiske udviklinger og en generelt faldende autoritetstro (Higgins 2021).

Tillid er grundlæggende et relationelt begreb, og tilliden skabes dermed bedst gennem sociale interaktioner (Ördén 2025). Det betyder, at der findes en anden form for ikke-blind tillid, *begrundet tillid*, kendetegnet ved informeretthed (Rønn m.fl. 2025). Men denne form for tillid kræver mere af efterretningstjenesterne end blot at lukrere på den høje tillid til andre myndigheder.

I det følgende præsenterer og diskuterer vi to aspekter, som potentielt kan bidrage til at sikre en begrundet offentlige tillid til efterretningstjenesterne i form af 1) øget efterretningskommunikation og inklusion af civilsamfundet, og 2) offentlig indsigt i og synlige krav til ansvarlighed omkring efterretnings-tjenesternes praksisser.

Kommunikation og decentralisering

De danske efterretningstjenester har historisk set haft et ry for at være notorisk lukkede, og den offentlige samtale om efterretningsområdet har primært været begrænset til skandaleprægede sager (Andersen m.fl. 2022). Der har dog igennem de senere år været en tendens til større åbenhed og kommunikation fra efterretningstjenesternes side – særligt i form af årlige udgivelser om tjenesternes arbejde og om deres vurdering af trusselsbilledet, men også på sociale medier og i form af podcasts. Denne øgede åbenhed ses generelt som en vigtig udvikling, når hybride trusler skal imødegås, og når tilliden til tjenesterne skal opretholdes, så befolkningen kan få indsigt i den aktuelle praksis og dermed danne grobund for den begrundede tillid til tjenesterne.

I takt med udbredelsen af hybride trusler begynder de danske tjenester nu også i stigende grad at invitere offentligheden til at bidrage med informationer til efterretningsbilledet. Dette illustrerer en øget villighed til at dele ansvaret med offentligheden og sprede ekspertise ud på en bredere gruppe¹, fremfor den traditionelle weberianske forståelse, som er kendetegnet ved envejskommunikation (Petersen 2019). Den nye tilgang er eksempelvis tydelig i invitationer til at bidrage med relevante informationer i en nylige rekrutteringskampagne fra FE og i imødekommelsen af ”uønsket vidensoverførsel” og spionage i forsknings- og universitetssektoren. Dermed nedbrydes den traditionelle forståelse af ekspertise – som noget der alene er placeret hos myndighederne og dermed efterstræbes en ny form for lighedssøgende vidensproduktion, hvor den brede offentlige ekspertise i højere grad efterstræbes og værdsættes (Petersen 2019).

I andre europæiske lande – eksempelvis Nederlandene – har efterretningstjenesterne ligeledes påtaget sig rollen som centrale aktører i identifikation af information om mis- og desinformationskampagner rettet mod landets befolkning (Dylan & Maguire 2022). Dette kan ske via offentliggørelse af tidligere hemmeligt efterretningsmateriale eller via øget kommunikation. På denne måde benyttes efterretningskommunikationen til at oplyse befolkningen om konkrete hybride virkemidler, med henblik på at skabe samfundsmæssig resiliens og bidrage til det offentlige narrativ om aktuelle trusler. Denne stigende åbenhed i forhold til efterretningskommunikation – også indenfor nye truselsområder – kan forstås som et skridt i retningen af at muliggøre begrundet offentlig tillid til efterretningstjenesterne, som i mindre grad er afhængig af den generelle tillid til de offentlige myndigheder. Men denne udvikling kommer naturligvis også med potentielle bagsider.

Meget tyder på at offentliggørelsen af trusler bruges selektivt og afhænger af konteksten eller aktøren. Påvirkningskampagner udnytter allerede eksisterende samfundsmæssige stridspunkter og konflikter (Wigell 2019), og offentliggørelsen af sådanne kampagner, der appellerer til højspændte indenrigspolitiske temaer, kan dermed bidrage til at underminere tilliden hos de aktører, som sympatiserer med det pågældende budskab (Hedling & Ördén 2025). I værste fald kan statens udmelding i sådanne sager skabe u hensigtsmæssig mistænkelighed omkring legitime demokratiske standpunkter og kritiske røster.

Hertil kommer, at efterretningskommunikationen altid skal ses som et led i tjenesternes eget promoveringsarbejde og som en måde at legitimere sin egen praksis. Den er dermed aldrig apolitisk (Dylan & Maguire 2022). Ydermere kan den inkluderende tilgang potentielt ansvarliggøre borgerne og gøre dem til sikkerhedspolitiske aktører i samfundet, hvor bidrag til efterretningstjenesternes arbejde forstås som en forpligtigelse, og hvor nationens sikkerhed dermed ikke er noget, som tjenester skal sikre, men noget, som borgerne selv skal medskabe. Dette skaber ligeledes utydeligheder i forhold til ansvarliggørelse.

Hvem kan stilles til ansvar, hvis alle har ansvaret for at etablere situationsbillet i forhold til hybride trusler?

Demokratisk kontrol og ansvarlighed

Demokratisk ansvarlighed og kontrol med efterretningstjenesterne er et afgørende element af tjenesternes legitimitet og dermed også for offentlighedens tillid til efterretningstjenesternes praksis. Kontrol- og ansvarlighedsprocesserne bidrager til at binde magt og legitimitet sammen (McGee 2020), og er afgørende for at sikre menneskerettighederne (Born & Leigh 2005). Da ansvarlighed og kontrol naturligvis ikke kan føres i fuld offentlighed, har demokratier, herunder Danmark, traditionelt tyet til lovrammer og etablering af forskellige typer af tilsynsorganer. I litteraturen har man derfor haft fokus på robuste lovrammer, fuld adgang til information og systemer, muligheden for sanktionering og den nødvendige ekspertise i tilsynsorganer som faktorer for at opretholde legitimitet (Hartvigsen 2024). Men i tilfælde af, at alle disse faktorer skulle være opfyldt (hvilket de ikke er i en dansk kontekst), så er det danske tilsynssystem underlagt samme grad af fortrolighed og tavshedspligt, som tjenesterne selv, hvilket efterlader offentligheden med begrænset mulighed for at danne sig en begrundet forståelse af tjenesternes praksis. Heller ikke i de nationale love kan borgeren finde konkrete svar på, hvad FE har lov eller ikke lov til. Lovteksten er præget af generelle og skønsprægede formulering, som efterlader store rum for fortolkning, og som potentielt kan være i uoverensstemmelse med bestemmelserne i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention (Koch 2023). Grundlaget for begrundet tillid til de danske efterretningstjenester er dermed som udgangspunkt tvivlsomt.

I et nutidigt perspektiv står FE samtidigt over for presserende udfordringer, når det gælder demokratisk kontrol og ansvarlighed – særligt i lyset af hybride trusler, som forsøger at undergrave tilliden til samfundsinstitutioner. Med henvisning til de seneste års efterretningsskandaler er den offentlige debat om FE's legitimitet taget til, men med stadigt begrænset kommunikation vedrørende sagerne fra tjenesten selv. En mere åben kommunikation kunne bidrage til en større offentlig forståelse for FE's rolle og praksis, hvilket kun bliver mere og mere aktuelt, da tjenesten i stigende grad samarbejder med civilsamfundet og private aktører. Disse aktører bør have tillid til, at tjenestens praksisser udføres med henblik på varetagelsen af nationens sikkerhed – en varetagelse, som i forvejen ikke nødvendigvis forstås på samme måde blandt civile aktører, som den forstås i FE (Hartvigsen 2025). Samtidig er der fremlagt politiske initiativer, som intensiverer de danske efterretningstjenesternes muligheder for indgriben i borgerens private sfære med henblik på at øge samme tjenesters muligheder for at modvirke trusler som sabotage, spionage og terrorisme. Dette er initiativer, som potentielt kan skubbe offentlighedens tillid til efterretningstjenesterne i den forkerte retning og i værste fald lede til begrænsninger af individets autonomi og frie valg, samt forandringer i de demokratiske strukturer (Parsons 2015). Demokratisk ansvarlighed og kon-

trol i en efterretningssammenhæng er derfor helt afgørende for etablering og opretholdelse af en begrundet tillid til FE.

Konklusion

Tillid til efterretningstjenesternes arbejde er helt central for demokratisk legitimitet og kan anskues som en vigtig kapital i en tid med stigende kompleksitet i trusselsbilledet, hvor afgørende og langtrækkende beslutninger bliver truffet på baggrund af FE's vurderinger. Hvis offentligheden skal efterleve efterretningstjenesternes råd og informationer samt udvise opbakning til politiske beslutninger på forsvarsområdet, så er en generel forståelse af, at tjenesterne kommunikerer og rådgiver til fordel for den brede offentligheds interesse, helt centralt.

Begrundet tillid – forankret i indsigt og viden – stiller nye krav til efterretningstjenesterne såvel som til borgerne. I Danmark har efterretningstjenesterne svaret på disse nye krav med stigende åbenhed i form af offentlig kommunikation – og i visse tilfælde i form af invitationer til at medskabe efterretningsbilledet. Men denne type af samskabelse risikerer også at skabe utydelige ansvarlighedsstrukturer og en problematisk ansvarliggørelse af civilsamfundsaktører. Det stiller også krav til politikerne om villighed til at gentænke efterretningsreformer med fokus på offentlig debat, menneskerettigheder og bredere ansvarlighed for herigennem at muliggøre begrundet offentlig tillid til efterretningstjenesterne.

Det komplekse trusselsbillede kombineret med efterretningstjenesternes øgede ansvar og beføjelser stiller dermed krav til rollefordeling og ansvar. Øget offentlig indsigt og debat om legitime tilgange er dermed værd at efterstræbe for at kunne opnå begrundet tillid til efterretningstjenesternes praksis.

Noter

1. Denne tilgang blev særligt udbredt i den amerikanske og britiske kontekst efter 9/11-2001 i kampagnerne fra eksempelvis "Home Office" i USA "If You See Something, Say Something".

Referencer

- Andersen, Sune J., Martin Ejnar Hansen & Philip H.J. Davies (2022). Oversight and governance of the Danish intelligence community. *Intelligence and National Security* 37(2), s. 241-261. <https://doi.org/10.1080/02684527.2021.1976919>.
- Born, Hans & Ian Leigh (2005). *Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*. Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, the Norwegian Parliamentary Intelligence Oversight Committee & the Human Rights Centre of the University of Durham. <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/making-intelligence.pdf>.
- Díaz-Fernández, Antonio M. & Cristina Del-Real (2025). Measuring Trust in Intelligence Services: A Conceptual Framework and Exploratory Study. *Democracy and*

- Security*, 1-29. <https://doi.org/10.1080/17419166.2025.2459067>.
- Diderichsen, Adam (2016). Om efterretningstjenesters legitimitet. I Kira Vrist Rønn (red.), *Efterretningsstudier*, s. 67-89. Samfundslitteratur.
- Dylan, Huw & Thomas J. Maguire (2022). Intelligence and Public Diplomacy in the Ukraine War. *Survival* 64(4), s. 33-74. doi:10.1080/00396338.2022.2103257.
- Hartvigsen, Melanie Sofia (2025). *Virtues of Intelligence: Accountability Beliefs, Practices and Battles in the Danish Intelligence Field*. Syddansk Universitet. https://findresearcher.sdu.dk/ws/portalfiles/portal/286410645/Melanie_Sofia_Hartvigsen_PhD_Dissertation.pdf.
- Hartvigsen, Melanie Sofia (2024). Towards intelligence accountability as a virtue. *Intelligence and National Security* 39(1), s. 119-139. <https://doi.org/10.1080/02684527.2023.2255446>.
- Hedling, Elsa, & Hedvig Ördén (2025). Disinformation, deterrence and the politics of attribution. *International Affairs* 101(3), s. 967-986. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaf012>.
- Higgins, Eliot (2021). *We are Bellingcat: An intelligence agency for the people*. Bloomsbury Publishing.
- Koch, Pernille Boye (2023). Retsgrundlag for efterretnings-tjenester i en ny tid. *Juristen* 2023(1), s. 11-19.
- McGee, Rosemary (2020). Rethinking Accountability: A Power Perspective. I Rosemary McGee & Jethro Pettit (red), *Power, Empowerment and Social Change*, s. 50-67. Routledge.
- Parsons, Christopher (2015). Beyond Privacy: Articulating the Broader Harms of Pervasive Mass Surveillance. *Media and Communication* 3(3), s. 1-11. <https://doi.org/10.17645/mac.v3i3.263>.
- Petersen, Karen Lund (2019). Three concepts of intelligence communication: Awareness, advice or co-production? *Intelligence and National Security* 34(3), s. 317-328. <https://doi.org/10.1080/02684527.2019.1553371>.
- Petersen, Karen Lund & Vibeke Schou Tjalve (2018). Intelligence expertise in the age of information sharing: Public-private 'collection' and its challenges to democratic control and accountability. *Intelligence and National Security* 33(1), s. 21-35. <https://doi.org/10.1080/02684527.2017.1316956>.
- Phythian, Mark (2005). Still a Matter of Trust: Post-9/11 British Intelligence and Political Culture. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 18(4), s. 653-681. <https://doi.org/10.1080/08850600500177127>.
- Rønn, Kira Vrist, Adam Diderichsen, Mia Hartmann & Melanie Sofia Hartvigsen (2025). Introduction to Intelligence Practices in High-Trust Societies: Scandinavian Exceptionalism? I Kira Vrist Rønn, Adam Diderichsen, Mia Hartmann & Melanie Sofia Hartvigsen (red.), *Intelligence Practices in High-Trust Societies*, s. 1-8. Routledge.
- Wigell, Mikael (2019). Hybrid interference as a wedge strategy: a theory of external interference in liberal democracy. *International Affairs* 95(2), s. 255-275. <https://doi.org/10.1093/ia/iiz018>.

Den store oprustning og de nye traumer: Fra PTSD til C-PTSD og moralske skader

Temanummer: Dansk forsvar og forsvarspolitik i vækst og forandring. Og hvad så?

*Den russiske invasion af Ukraine og den omfattende oprustning af Forsvaret aktualiserer spørgsmålet om, hvordan vi forstår, forebygger og behandler psykiske eftervirkninger af krig. Samtidig er den internationale traumeforskning i bevægelse. Nye begreber og tilgange på traumeområdet udfordrer og udvider forståelsen af, hvad krigserfaringer gør ved mennesker. Den danske veteranpolitik 2024–2033 introducerer to nyere traumbegreber – *Kompleks PTSD* og *moralsk skade* – som supplement til den klassiske PTSD-diagnose. Med introduktionen af disse to kategorier ser vi grundlæggende nye forståelser af, hvad en traumatisk hændelse er. Artiklen beskriver disse nye traumbegreber, hvorfor de er vigtige, og hvilke udfordringer det stiller både Forsvaret og samfundet over for, når vi skal forstå og håndtere traumatiske erfaringer fra krig.*

Den russiske fuldskalainvasion af Ukraine i februar 2022 og den omfattende oprustning af Forsvaret betyder, at flere soldater i de kommende år skal uddannes og forberedes på udsendelse. Dette aktualiserer spørgsmålet om, hvordan vi forstår, forebygger og behandler psykiske eftervirkninger af krig. Samtidig befinder vi os i en tid, hvor den internationale traumeforskning er i bevægelse. Nye begreber og tilgange på traumeområdet udfordrer og udvider forståelsen af, hvad krigserfaringer gør ved mennesker. Dette stiller nye krav til Forsvaret, både i uddannelsen af soldater og i den efterfølgende støtte til dem, der vender hjem – og ikke mindst aktualiserer det spørgsmål om, hvordan vi helt grundlæggende forstår psykiske skader af krig og vold.

I denne sammenhæng markerer den nye danske veteranpolitik (2024-2033) et nybrud. Den tilfører ikke blot betydelige midler til veteranområdet, men introducerer også begreberne *Kompleks PTSD* og *moralske skader* som nye måder at tilgå og forstå psykiske skader på. Disse nye traumbegreber udfordrer på flere måder ICD-10 diagnosemanualens tilgang til PTSD og komplicerer samtidig Forsvarets arbejde med forebyggelse, anerkendelse og behandling. Artiklen undersøger, hvad der har ændret sig i vores forståelse af traumer, hvorfor de nye begreber er opstået, og hvilke dilemmaer og udfordringer de bringer med sig for fremtidens veteranpolitik.

Den ny veteranpolitik, der blev indført med et bredt politisk flertal i november 2024, styrker veteranindsatsen med cirka 2,4 mia. kr. frem mod 2033. Aftalen indeholder adskillige interessante tiltag, bl.a. et øget fokus på familier

LARS WILLIAMS

Dansk Institut for
Internationale Studier
lawi@diis.dk

og indførslen af en 'formodningsregel', men jeg har valgt her at fokusere på den del af veteranpolitikken, som introducerer hele to nye traumbegreber som grundlag for opkvalificering af både forskning og klinisk arbejde. Det grundliggende interessante her er nemlig, at den nye veteranpolitik indfører hele *to nye traumbegreber* i relation til både forskning og behandling af veteraner med psykiske skader (PTSD mm.) udover det 'gamle' traumbegreb post-traumatisk belastningsreaktion (PTSD) fra ICD-10 diagnosemanualen. De to nye traumbegreber er *Kompleks-PTSD* (C-PTSD) og *moralske skader*. Disse indeholder på hver sin måde betydelige forandringer i måden at anskue psykisk lidelse efter krig og vold, som jeg skal uddybe i nedenstående.

Udgangspunktet for introduktionen af begge disse traumekategorier i en amerikansk kontekst, hvor begge oprindeligt stammer fra, var egentlig en mangel på succes: Generelt virkede PTSD-behandlingen af amerikanske veteraner ikke så godt som ønsket. For eksempel viser et studie af de fortrukne eksponeringsterapier (*prolonged exposure therapy* og *cognitive processing therapy*), at 60-72 procent af veteranerne ikke fik det kliniske symptomniveau ned under kriteriet for at få PTSD-diagnosen (Steenkamp m.fl. 2015). I en dansk kontekst hedder det sig, at det er "ca. 60% som får gavn af deres PTSD-behandling" (Forsvarsministeriet 2020, s. 17). "Gavn" betyder her "et klinisk signifikant fald i symptommåling eller ved, at veteranen ikke længere opfylder symptomkriterierne for en PTSD diagnose" (Forsvarsministeriet 2020, s. 17). Men hvorfor får godt 40 procent så ikke "gavn" af deres PTSD-behandling?

Et muligt svar er, at vi har brug for nye forståelser og tilgange til, hvad traumatiske oplevelser helt grundlæggende er, hvordan symptomer kan give sig til udtryk, og hvilke måder vi skal behandle på. Dette er påstanden i meget international forskning. Her har Brett Litz og kollegaer i årevis slået på tromme for, at forklaringen på de dårlige behandlingstal blandt veteraner i USA handler om forskellen på moralske skader og PTSD (se Litz m.fl. 2009; Litz & Walker 2025). Herhjemme – og med fokus på Kompleks PTSD vs. PTSD – peger Veterancenterets forskning også mod den forskydning at "31,4% af de veteraner, som søger behandling i Militærpsykologisk Afdeling, Veterancentret, henvender sig med Kompleks PTSD, mens 13% henvender sig med PTSD" (Veterancentret 2025). Disse helt grundlæggende problemstillinger omkring, hvordan vi forstår traumatiske oplevelser og symptomer, og hvilke begreber der er mest dækkende og adækvate ift. behandling, forholder den nye Veteranpolitik 2024-33 sig netop til. I det følgende vil jeg forklare, hvad de tre forskellige traumbegreber dækker over, og afslutningsvis tilbyde nogle refleksioner over, hvorfor det er vigtigt, hvilke traumbegreber vi anvender i vores forståelse af psykiske eftervirkninger af krig og vold, samt hvilke udfordringer Forsvaret aktuelt står overfor mht. til dette.

Hvad er PTSD?

Post-traumatisk belastningsreaktion (PTSD) er defineret ud fra tre kerne-symptomer: (1) invaderende erindringer/genoplevelse af traumet, (2) undgåelsesadfærd, dvs. undgåelse af situationer, der minder om traumet, og (3) vedvarende alarmberedskab (søvnproblemer, irritabilitet, koncentrationsbesvær). For at få stillet diagnosen skal alle tre symptomer være til stedet og have stået på i mindst en måned. PTSD er en del af WHO's ICD-10 klassifikation for sygdomme og helbredsrelaterede tilstande. Diagnosen blev indført i Danmark 1992 og blev grundlag for arbejdsskadeserstatning i 2005.

Fortolkningen af PTSD-symptomer specifikt i forhold til arbejdsskadeserstatning for veteraner har været kontroversielt og debatteret i dansk sammenhæng. I konteksten af veteranpolitik, bliver PTSD nævnt første gang i 2013. Inden da – f.eks. i den første danske veteranpolitik – brugte man ”psykiske efterreaktioner”. Efter meget kritik op igennem 2000’erne og 2010 blev en særlov vedtaget i 2014, hvor den daværende 6-månedersregel blev sat ud af kraft.¹ Til gengæld skulle veteranen selv bære bevisbyrden for at sandsynliggøre sammenhængen mellem sin udsendelse og udviklingen af PTSD (og at lidelsen ikke kom fra f.eks. et senere job, forhold i barndommen mm.). Hver femte veteran fik ikke anerkendt sin arbejdsskade, selv om en speciallæge i psykiatri havde givet dem en PTSD-diagnose. ”Formodningsregel” i den nye veteranpolitik – hvor veteraner ikke længere skal løfte bevisbyrden ift. egen erstatningssag – kan ses som det seneste kapitel i udviklingen af anerkendelse af psykiske skader hos veteraner i Danmark.

Hvad er Kompleks PTSD?

Kompleks PTSD (C-PTSD) betegner gentagne eller vedvarende traumatiske oplevelser ofte i situationer, hvor personen ikke har kunnet flygte eller beskytte sig selv. Det kan f.eks. være vedvarende fysisk eller seksuelt misbrug i barndommen, vold i nære relationer, tortur eller fangenskab. Dette fokus på en *længerevarende stresstilstand* adskiller sig fra PTSD, som det er formuleret i ICD-10 klassifikationen, som fokuserer på *enkeltstående* traumatisk hændelse (f.eks. en ulykke eller et overfald). ’Den traumatisk hændelse’ er altså forstået både bredere og mere subjektivt; her kvalificerer både frygt (som i ICD-10 PTSD) og længerevarende stresstilstande som en ’traumatisk hændelse’, og det handler i højere grad om, at hændelser *opleves* truende eller forfærdelige. Desuden indebærer C-PTSD både de tre kernesymptomer fra PTSD-diagnosen (se ovenfor) *plus* tre yderligere diagnosekriterier: (1) vedvarende problemer med følelsesregulering (f.eks. pludselige vredesudbrud, følelsesløshed, intens skam eller skyld), (2) negativ og stabilt nedvurderende selvopfattelse (f.eks. oplevelse af at være værdiløs eller ’ødelagt’), (3) vedvarende vanskeligheder i relationer til andre (f.eks. isolation, mistillid, problemer med nærhed).

Oprindeligt blev C-PTSD introduceret af psykiateren Judith Herman i 1992 (Herman 1992). Hermans udgangspunkt var en kritik af datidens formulering

af PTSD i den amerikanske diagnosemanual DSM-3 for ikke at indfange de varierede symptomatiske udtryk ved netop længerevarende traumatiske hændelser (f.eks. tortur eller en barndom med svigt og overgreb) vs. enkeltstående traumatiske hændelser (f.eks. et overfald). Det særlige ved denne længerevarende tilstand er, ifølge Herman, ”en særlig form for relation af tvangsmæssig kontrol” (Herman 1992, s. 378), og at konsekvenserne af disse forhold i højere grad kan give sig udslag i personlighedsforandringer.

Med indførslen af C-PTSD i Danmark i det nye ICD-11 diagnosesystem bevæger vi os på nogle måder i den samme retning, som det nordamerikanske DSM-diagnosesystem har gjort tidligere;² vi får en ny (tillægs)diagnose, som giver en både bredere og mere subjektiv forståelse af, hvad den ’traumatiske hændelser’ er, end tidligere samt yderligere symptomkriterier, som grundlæggende er mere *relationelle* end symptomkriterierne for PTSD i ICD-10-klassifikationssystemet.

Hvad er moralske skader?

Moralske skader (*moral injury* på engelsk) er også opstået – ligesom C-PTSD – som en kritik af den bestående PTSD-diagnose for at være for snæver og ikke indfange centrale aspekter af traumatiske hændelser. Men her er altså tale om *moralske* aspekter af traumatiske hændelser, dvs. oplevelser, som kredser om moralske følelser som svigt, skyld, skam og vrede. Men modsat C-PTSD er ’moralisk skade’ ikke en diagnose. Det er et observeret fænomen, som opstod i slut-00’erne i amerikansk militærpsykologi og -psykiatri, blandt andre af psykologen Brett Litz og psykiateren William Nash fra den amerikanske veteranadministration, som arbejder med veteraner fra FN-missioner i Somalia. Observationen her var blandt andet, at meget af det, som var vanskeligst at behandle, ikke handlede om frygt – som ellers var/er³ kernen i PTSD-diagnosen – men om oplevelser med svigt, skyld og skam. Hos Litz og co. lyder det, at årsagen til moralske skader kommer af ”at begå, undlade at forhindre, være vidne til eller erfare handlinger, der overtræder dybt forankrede moralske overbevisninger og forventninger” (Litz m.fl. 2009, s. 700). Siden Litz og co.s første publikation i 2009 har begrebet ”moralisk skade” – særligt på det militære område – vokset sig til at fungere som en komplementær forståelse af traumer til den klinisk psykiatriske diagnose PTSD (Litz & Walker 2025). Moralisk skade er dermed *ikke* tænkt som en erstatning for PTSD-diagnosen. Det er nærmere et ønske om både at udvide grænsen for, hvad der kvalificerer som ’traumatisk’, samt at gentænke typer af erfaring, f.eks. forskellen på moralisk grænseoverskridende og livstruende.

Moralske skader og C-PTSD har altså det tilfælles, at de begge i højere grad handler om relationer (moralske eller tvangsmæssige) mellem mennesker. Hvor ICD-10-diagnosekriterierne for PTSD handler mere om den individuelle oplevelse og adfærd, kredser både moralske skader og dele af symptomkriterierne ved C-PTSD om relationer til andre. Begge begreber er også kriti-

ske overfor den mere snævre og frygt-baserede forståelse af 'den traumatiske hændelse' i ICD-10 PTSD. Men begreberne adskiller sig desuden ved også at fokusere på forskellige aspekter af den traumatiske hændelse; fokus på vedvarende belastning vs. moralske overskridende erfaringer.⁴

Traumebegreber	Traumatisk hændelse	Symptomer / Udtryk
PTSD (ICD-10)	"En exceptionel svær belastning af katastrofekarakter, som vil medføre symptomer hos næsten alle" <i>(fokus på enkeltoplevelse med frygt/angst)</i>	• Invaderende erindringer • Undgåelsesadfærd • Øget alarmberedskab <i>(symptomer baseret på frygtrespons)</i>
Kompleks PTSD (ICD-11)	"En eller flere hændelser som er ekstremt truende eller forfærdelige" <i>(udvidelse af 'traumatisk hændelse' – fokus på længerevarende oplevelser med frygt/trussel/stress)</i>	ICD-10-symptomer (ovenfor) + Negativt selvbillede + Relationer til andre påvirkes + Problemer med følelsesregulering <i>(udvidelse af symptombillede)</i>
Moral injury/ moral skade <i>(ikke en diagnose)</i>	"At udøve, undlade at forhindre, eller være vidne til handlinger, der overskrider dybt forankrede moralske overbevisninger og forventninger" (Litz 2009) eller "svigt fra autoritetspersoner i højspændte situationer" (Shay 1994)	<i>Mere relationelle og moralsk følelsesmæssige udtryk</i> • Voldsom skyld og skam • Meningstab • Vrede • Social isolation

Hvorfor er forskelle i traumebegreber vigtigt?

Det interessante ved skiftende traumebegreber er ikke kun, hvad de beskriver – at de indfanger nye aspekter af virkeligheden, som vi ikke havde øje for tidligere (men måske også efterlader noget tilbage, som vi glemmer). Men også at de samtidig bliver handlingsanvisende. Lidelsesbegreber, herunder psykiatriske diagnoser, er ikke kun neutrale *beskrivelser af verden*, men bliver også præskriptive for, hvordan vi *handler i verden*. Begreberne bringer nye forståelser med sig til dem, som lider, og de skaber nye praksisformer for dem, som behandler de lidende. Dette er blevet diskuteret bredt i kulturpsykiatrien, -psykologien og i den medicinske antropologi. I Danmark er dette blevet studeret af bl.a. Mikka Nielsen (2019), Svend Brinkmann (2024) og Anders Petersen (2015) ift. ADHD og depression – men er ikke blevet undersøgt specifikt i forhold til traumebegreber i en dansk sammenhæng.⁵ Som bl.a. Brinkmann har påpeget, så er nye psykiatriske diagnoser – og, kunne man tilføje, andre bredt udbredte lidelsesbegreber som f.eks. moralsk skade – ikke blot medicinske, biologiske og psykologiske begreber, men de bliver også bureaukratiske, sociale og administrative fænomener (Brinkmann 2017). At diagnoser og lidelsesbegreber fungerer som redskaber til selvfortolkning og verdensanskuelse, er formodentlig kun mere relevant ift. et begreb som 'traumer', som er så udbredt i hverdags sproget (Karstoft 2024). Når vi nu har fået hele to nye traumebegreber i dansk sammenhæng (én som diagnose og én, som ikke er), så må vi forsøge at holde flere perspektiver for øje på samme tid: både hvordan de to nye traumebegreber forhåbentlig er med til at give mere

præcise beskrivelser af lidelse og derved danne baggrund for bedre og mere præcise behandlingspraksisser – men samtidig også hvordan de er med til at forandre de selv samme behandlingspraksisser og give nye sprog og nye selvfortolkningskategorier til dem, som skal forstå deres egen lidelse. Dette stiller også Forsvaret overfor nye opgaver.

Hvilke opgaver stiller nye traumbegreber Forsvaret overfor?

Forsvaret står overfor adskillige nye udfordringer ift. introduktionen af nye traumbegreber i veteranpolitikken. Dels forligger der et stort arbejde med forskningsmæssigt og klinisk at udvikle opdateret viden på traumeområdet. Da behandling af moralske skader stadig er til løbende debat i forskningslitteraturen, og at der på nuværende tidspunkt ikke er identificeret en 'best practice' tilgang til moralske skader (Litz 2025), handler dette arbejde ikke blot om at indføre nye etablerede behandlingstilgange, men også om at følge igangværende studier i udlandet og overveje potentialer og udfordringer ved at overføre disse til dansk kontekst. Da Forsvaret både har indskrevet moralske skader og C-PTSD i sine fokusområder, er et af de helt store spørgsmål ydermere, hvordan disse to forholder sig til hinanden (og til ICD-10 PTSD)? Bør de forstås som separate og afgrænsede lidelser? Overlapper de med hinanden, begrebsmæssigt og/eller empirisk? Eller er de mere udtryk for nogle 'briller', hvorigennem bestemte aspekter af lidelse træder frem? Og hvor stiller det den aktuelle behandlingspraksis? Spørgsmålene er mange og grundlæggende. Der pågår altså ikke bare et orienteringsarbejde i den internationale litteratur, men også et egentligt begrebsarbejde – både klinisk og forskningsmæssig sammenhæng – specifik i forhold til de nu tre eksisterende traumbegreber i dansk kontekst.

Ydermere skal denne viden omsættes til konkrete behandlings- og muligvis forebyggelses – strategier, der rækker ud over de mere klassiske tilgange til PTSD fra ICD-10. Her kan der trækkes på bred international erfaring, ikke mindst fra Storbritannien og USA – men særligt 'moralsk skade'-begrebet åbner her for en diskussion om, hvorvidt den måde, disse skader opleves og udtrykkes på, kan variere fra én kulturel kontekst til en anden, netop fordi det handler om en moralsk horisont, da forskellige moralske værdier og verdenssyn former oplevelse, symptomer og håndtering af lidelse helt grundlæggende. Derfor bliver det yderligere nødvendigt at overveje den specifikke kulturelle kontekst i tilgangen til behandling.

Konklusion

Oprustningen af Forsvaret og formuleringen af den nye veteranpolitik (2024-33) falder sammen med afgørende nybrud i den internationale forståelse af traumer. Artiklen har præsenteret, hvordan den nye danske veteranpolitik, i

tråd med international forskning, indfører to nyere traumbegreber – *Kompleks PTSD* og *moralsk skade* – som led i en større oprustning i en tid præget af internationale militære bevågenhed. De to nye begreber udfordrer den klassiske PTSD-diagnose ved at udvide, hvilke hændelser der kvalificerer som værende 'traumatiske', samt at fremhæve relationelle, identitetsmæssige og moralske dimensioner af traumatiske oplevelser. Dette stiller nye krav til både forebyggelse, behandling og anerkendelse af veteraner nu og fremover. Desuden skitseres tre udfordringer, som Forsvaret må imødekomme i denne sammenhæng: indsamling af opdateret viden på traumeområdet, overførslen af denne viden til praksis i Danmark samt forholde sig til mere grundlæggende spørgsmål om både, hvordan disse nye traumbegreber forholder sig til hinanden, og til vigtigheden af den kulturelle kontekst. At tilgå disse nye forståelser af traumer er ikke blot et klinisk anliggende, men et anliggende for flere dele af samfundet. I takt med at Danmark forbereder sig på nye konflikter, bliver det afgørende, at Forsvaret, forskningen og relevante dele af sundhedssektoren (f.eks. behandlere, som er eksternt tilknyttet Forsvaret) sammen gentænker, hvad det vil sige at tage ansvar for de psykiske følger af krig.

Noter

1. 6-månedersreglen gik ud på, at PTSD-symptomer skulle vise sig inden for 6 måneder efter en hændelse, for at veteranen kunne få tilkendt arbejdsskadeserstatning.
2. Dog er C-PTSD ikke en diagnose i den nordamerikanske DSM-5-manual. Her kan man til gengæld en bredere PTSD-kategori.
3. "Var/er" – fordi den amerikanske PTSD-diagnose efter 2013 er blev mere omfattende, end den var på dette tidspunkt.
4. På hvilke måder disse yderligere adskiller sig fra hinanden eller overlapper, vil kræve en betydelig længere diskussion. Hvad der er betydningsfuld her, er, at de to begreber skaber fokus forskellige steder og med forskellige teoretiske og disciplinære udgangspunkter.
5. Jeg har selv tidligere forsket i netop dette i Uganda, hvor PTSD-diagnosen blev indført igennem NGO-arbejde (Williams 2021).

Referencer

- Bienvenu, Thomas C.M., Cyril Dejean, Daniel Jercog, Bruno Aouizerate, Maël Lemoine, & Cyril Herry (2021). The advent of fear conditioning as an animal model of post-traumatic stress disorder: Learning from the past to shape the future of PTSD research. *Neuron* 109(15), s. 2380-2397. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2021.05.017>.
- Brinkmann, Svend (2014). Psychiatric diagnoses as semiotic mediators: The case of ADHD. *Nordic Psychology* 66(2), s. 121-134. <https://doi.org/10.1080/19012276.2014.926227>.
- Brinkmann, Svend (2017). Perspectives on diagnosed suffering. *Nordic Psychology* 69(1), s. 1-4. <https://doi.org/10.1080/19012276.2016.1270404>.
- Forsvarsministeriet (2020). *Rehabilitering af de mest udsatte veteraner. Evaluering af den samlede veteranindsats* Juni. Forsvarsministeriet. <https://www.fmn.dk/globalassets/fmn/dokumenter/strategi/veteraner/-veteranevaluering-delrapport-2-rehabilitering-.pdf>.
- Herman, Judith Lewis (1992). *Trauma and recovery: from domestic abuse to political terror*. Rivers Oram Press.
- Holm, Eva Frydensberg (2021). Ny PTSD-diagnose kan skærpe hjælpen til de hårdest ramte. *Socialt Indblik* 23. april. <https://www.socialtindblik.dk/ny-ptsd-diagnose-kan-skaerpe-hjaelpen-til-de-haardest-ramte/>.
- Karstoft, Karen-Inge (2024). *Hvorfor taler alle om traumer?* Informations Forlag.

- Litz, Brett T. (2025). Moral injury: State of the Science. *Journal of Traumatic Stress* 38(2), s. 187-199. <https://doi.org/10.1002/jts.23125>.
- Litz, Brett T. & Hannah E. Walker (2025). Moral injury: An overview of conceptual, definitional, assessment, and treatment issues. *Annual Review of Clinical Psychology* 21(1), s. 251-277. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081423-022604>.
- Litz, Brett T., Nathan Stein, Eileen Delaney, Leslie Lebowitz, William P. Nash, Caroline Silva & Shira Maguen (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review* 29(8), s. 695-706. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>.
- Nielsen, Mikka (2019). *Experiences and explanations of ADHD: An ethnography of adults living with a diagnosis* Routledge.
- Petersen, Anders (2015). Omkring diagnosekulturen – depression som seismograf for samtiden. *Dansk Sociologi* 26(1), s. 9-26. <https://doi.org/10.22439/dansoc.v26i1.4990>.
- Steenkamp, Maria M., Brett T. Litz, Charles W. Hoge & Charles R. Marmar (2015). Psychotherapy for military-related PTSD: A review of randomized clinical trials. *JAMA* 314(5), s. 489-500. <https://doi.org/10.1001/jama.2015.8370>.
- Veterancentret (2025). Patient-centreret modulopbygget behandling til kompleks PTSD. 28. april. <https://www.veterancentret.dk/da/viden/forskning/afsluttede-projekter/projekt-modulopbygget-behandling/>.
- Williams, Lars (2021). Training theories of mind in post-conflict northern Uganda. *Medical Anthropology* 40(2), s. 196-207. <https://doi.org/10.1080/01459740.2020.1802722>.